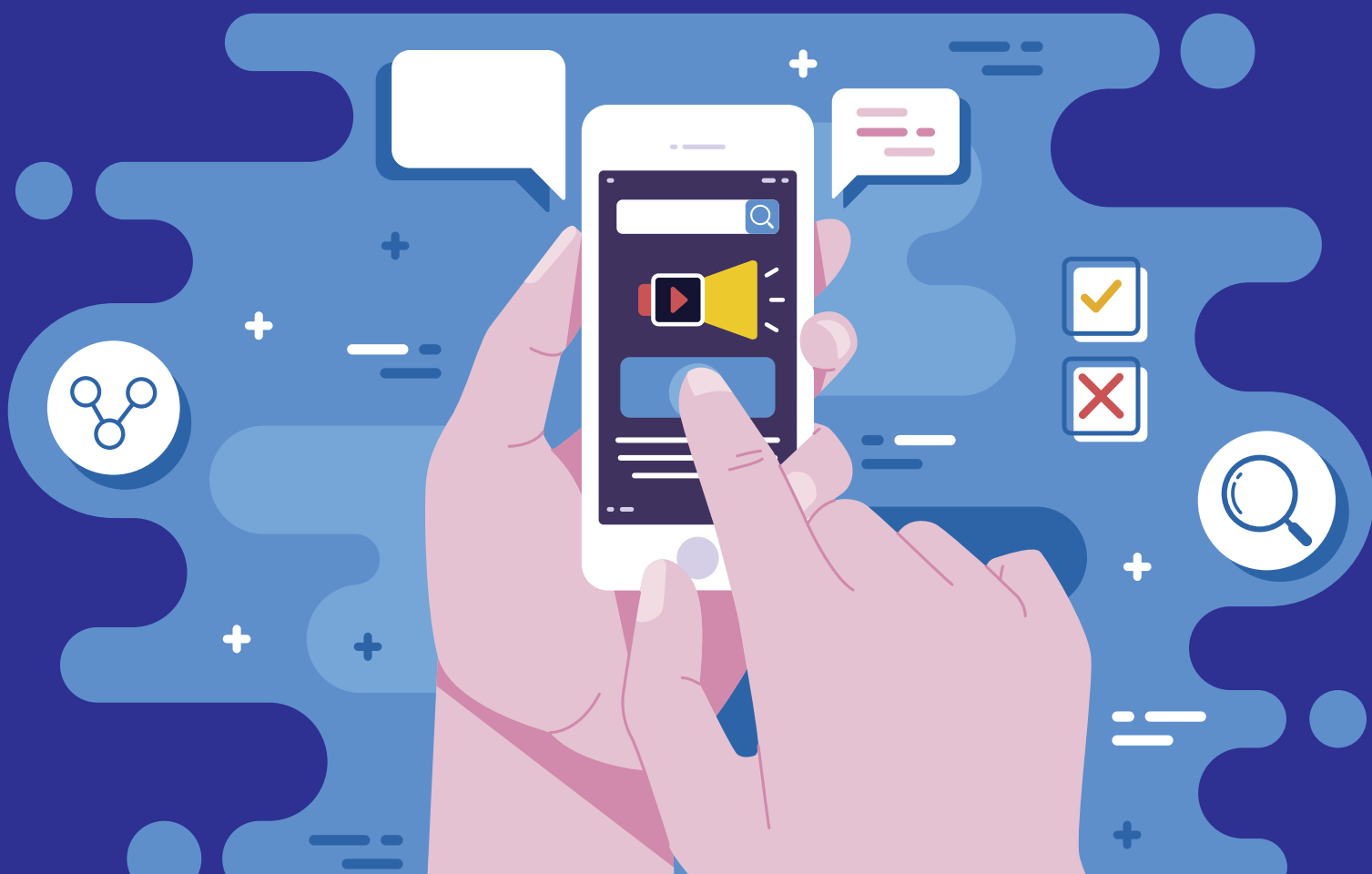

ДИГИТАЛНО ПОСРЕДУВАНИ ЈАВНИ СОБИРИ ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Мониторинг извештај

ДИГИТАЛНО ПОСРЕДУВАНИ ЈАВНИ СОБИРИ ВО СЕВЕРНА МАКЕДОНИЈА

Мониторинг извештај

Автори:

Гоце Коцевски, LLM
Душица Нофитоска, LLM

Ноември 2022, Скопје

Мониторинг извештај за дигитално посредуваните јавни собири во С. Македонија
Скопје, 2022 год.

Издавач: Македонско здружение на млади правници

Автори: Гоце Коцевски
Душица Нифитоска

Оваа публикација е целосно финансирана од Владата на Шведска. Владата на Шведска не мора да ги споделува мислењата изразени тука. Содржината е единствена одговорност на авторот

European Center for
Not-for-Profit Law

MYLA

Овој документ беше креиран во рамки на проектот „Мониторинг на дигитално посредувани јавни собири во С.Македонија“ управуван од Европскиот центар за непрофитно право (ECNL). Проектот е овозможен од Меѓународниот центар за непрофитно право (ICNL) преку Иницијативата за граѓански простор.

Кратка содржина

I. Воведни забелешки	7
II. Методолошки пристап.....	8
<i>i. Собирање и анализа на податоци</i>	<i>8</i>
<i>ii. Ограничувања во собирањето на податоци</i>	<i>8</i>
III. Клучни наоди	10
<i>i. Правна рамка релевантна за ДПЈС.....</i>	<i>10</i>
<i>ii. ДПЈС во С. Македонија – од њерсејективна на организатор</i>	<i>14</i>
<i>iii. Барања за кориснички податоци и ојстеранување на содржина....</i>	<i>16</i>
<i>iv. Студии на случаи на конкретни ДПЈС.....</i>	<i>20</i>
Заклучок и препораки за политики.....	36
<i>i. Заклучоци</i>	<i>36</i>
<i>ii. Препораки за политики</i>	<i>38</i>

I. Воведни забелешки

Овој извештај е изготвен од Македонското здружение на млади правници (МЗМП) под покровителство на проектот: „Мониторинг на дигитално посредувани јавни собири во Северна Македонија“ финансиран од Европскиот центар за непрофитно право (ECNL). Работењето на МЗМП има цел да осигури дека законот во Северна Македонија функционира за сите, му служи на јавниот интерес и е усогласен со меѓународните стандарди и стандардите на ЕУ. Една од приоритетните области на Здружението е слободата на мирно собирање. Овој конкретен извештај се надоврзува на претходната работа на МЗМП во оваа област. Претставува специјализирано последователно издание на извештајот објавен во 2021 година за перспективите и предизвиците на слободата на мирно собирање во дигиталната ера¹.

Извештајот дава преглед на моменталната состојба во врска со дигитално посредуваните јавни собири² (ДПЈС) во С. Македонија, вклучително и на релевантната правна рамка, фреквенцијата, појавата и видовите³ на ДПЈС и овозможувачката средина во која се случуваат. Целите на мониторингот беа да се добие поголемо разбирање за тоа како се одвиваат ДПЈС во С. Македонија, нивните видови и степенот до кој се овозможени, олеснети и заштитени од страна на владините и приватните чинители, како и да се идентификуваат клучните проблеми и предизвици што го попречуваат користењето на ДПЈС како форма за остварување на слободата на мирно собирање.

Целта на мониторингот е да се изработат препораки за политики со кои ќе може да се решат клучните проблеми и предизвици што го попречуваат користењето на ДПЈС како форма за остварување на слободата на мирно собирање и да им помогнат на властите во креирањето и спроведувањето на политиките за обезбедување овозможувачка средина за ДПЈС. Заштитата на слободата на мирно собирање е вградена во *acquis* на ЕУ⁴ и нејзината реализација во С. Македонија ќе биде под надзор на Европската комисија во претстојниот процес на пристапни преговори. Затоа, независниот мониторинг од страна на граѓанските организации ќе послужи како неопходен ресурс за властите за да се обезбеди целосна усогласеност со стандардите на ЕУ. Важноста за обезбедување почитување на правото на мирно собирање, исто така, беше истакната од страна на Советот на Европа⁵, како и од ОН⁶.

¹ Нофитоска, Д. Дишлиовска, В. *Иднината на слободата на собирање во Северна Македонија во дигиталната ера*. Македонско здружение на млади правници. Скопје, 2021 г.

² За целите на овој извештај, МЗМП ќе ја користи дефиницијата на ECNL каде што дигитално посредуваните јавни собири се дефинираат како собир на повеќе од едно лице за специфични цели кој се одвива или преку поддршка на или со помош на дигитални комуникациски технологии (на пример, мобилни телефони, интернет-услуги или социјални медиуми). Со други зборови, дигитално посредуван јавен собир е хиперним, кој ги опфаќа сите видови собири со дигитална компонента. Види: [ECNL's Factsheet on Digitally-Mediated Assemblies and UN standards, 2020](#).

³ Постојат три типа на ДПЈС. 1. **Дигитално овозможени**: се одвиваат во физички простори, но се олеснуваат со дигитални технологии (особено преку интернет), бидејќи претходно се дискутираат, организираат и/или промовираат преку дигиталните технологии; 2. **Дигитално-базирани**: се одвиваат во целосно виртуелен простор (обично на интернет); 3. **Хибридни**: со елементи од претходните два типа. На пример, организирани се преку социјалните медиуми и се одвиваат и во физички простори и онлајн или започнале во физички простори, но продолжуваат онлајн или обратно итн. Види: [ECNL's Factsheet on Digitally-Mediated Assemblies and UN standards, 2020](#).

⁴ Поглавјето 23 од законодавството на ЕУ опфаќа заштита на основните слободи.

⁵ [Recommendation of the Committee of Ministers to member States on a Guide to human rights for Internet users of 16 April, 2014](#)

⁶ Генерално собрание на ОН [The promotion, protection and enjoyment of human rights on the Internet adopted by the Human Rights Council](#) on 1 July 2016.

II. Методолошки пристап

Процесот на изготвување на овој мониторинг-извештај следеше методологија развиена од ECNL⁷. Авторите комбинираа неколку методи за собирање податоци со цел да добијат поголемо разбирање за тоа како се одвиваат ДПЈС во С. Македонија, нивните видови и степенот до кој се овозможени, олеснети и заштитени од владини и приватни чинители.

i. Собирање и анализа на податоци

Процесот на собирање податоци вклучуваше:

- **Истражување на документи** за релевантното законодавство⁸, меѓународни и европски стандарди, достапни извештаи, како и податоци за барања за спроведување на законот објавени од социјалните мрежи;
- **Структурирани и континуирани набљудувања** на тековни и нови дигитално посредувани јавни собири преку преглед на јавно достапни содржини на социјалните медиуми и на интернет воопшто (за листата на набљудувани ДПЈС види дел 4 од Наодите);
- **Полуструктурирани индивидуални интервјуа** со 4 организатори на ДПЈС, кои се согласија да бидат интервјуирани за целите на овој извештај. Наодите од интервјуата се претставени во деловите 2 и 4.
- **Собирање податоци од Министерството за внатрешни работи преку барања за пристап до информации од јавен карактер** Тимот побара податоци од МВР за бројот на барања за отстранување содржини, суспендирање сметки и спроведување посебни надзорни мерки, меѓутоа МВР не упати да ги побараме податоците од платформите на социјалните медиуми⁹.
- **Спроведување студии на случај на конкретни и добро познати ДПЈС** Рамката за проценка на студиите на случај опфаќа опис на ДПЈС, нивна класификација (дигитално овозможени, дигитално базирани и хибридни), времетраењето, бројот и структурата на поддржувачите, влијанието, географскиот опсег, употребата на социјалните медиуми, како и други релевантни елементи наведени во Водичот на ECNL за дигитално посредувани јавни собири и нивно следење¹⁰.

ii. Ограничувања во собирањето податоци

Тимот утврди некои ограничувања на користената методологија.

- 1) **Идентификација на организаторите/учесниците** – Можноста да се идентификуваат организаторите на дигитално посредуван јавен собир го олеснува спроведувањето на интервјуата како алатка за собирање податоци за целите на мониторинг. Неможноста да се спроведе интервју до одреден степен ја ограничува можноста на истражувачот да добие поголемо разбирање за мотивот, целите и пораките на

⁷ Petters, J. Guide on Digitally-Mediated Assemblies and How to Monitor Them. European Center for Non-for-Profit Law, 2022.

⁸ Закон за јавните собири, бр. 55/1995; Закон за електронски комуникации 39/2014; Закон за полиција бр. 114/2006; Закон за заштита на личните податоци бр. 42/2020; Закон за кривична постапка бр. 150/2010; Кривичен законик бр. 37/1996.

⁹ Информација од МВР бр. 1612-1192/1 од 5.10.2022 година. Одлуката не беше обжалена поради краткиот временски период неопходен за изработка на извештајот.

¹⁰ Peters, J et al. [Guide on Digitally-Mediated Assemblies and how to Monitor Them](#). European Center for Non-Profit Law. 2022.

одреден ДПЈС. Перспективата на организаторите/учесниците е исто така важна за да се идентификуваат сите предизвици со кои се соочиле во процесот на организирање на протестот. Идентификацијата на организаторите бара подлабоко „копање“ низ постовите во групите и следење на дискусијата во групата за да се лоцираат конкретните организатори. Понекогаш, луѓето наведени како организатори на платформите на социјалните медиуми користат псевдоними или не се вистинските организатори. Идентификувањето на учесниците (на пример, нивниот пол, возраст) и нивните локации може да е тешко и да одземе многу време доколку треба да се проверуваат еден по еден за нивната локација/град, да се следат нивните профили со цел да се добие општа слика за учесниците на собирите.

- 2) **Докази за владини мешања** – Ова ограничување се однесува на тешкотиите за пристап до веродостојни податоци за тоа дали и до кој степен владата (нејзините агенции) се мешале во одредени ДПЈС. Тоа е резултат како на доверливата (а понекогаш и прикриена) природа на таквите активности, така и на спецификите на мешањето во онлајн светот, што не е секогаш видливо. Со ова се отежнува откривањето или докажувањето дека владата се мешала во технологиите кои се користат за организирање, објавување или хостирање на јавни собири, освен во случаи кога мешањето е очигледно и во голема мера видливо. На пример, кога се случува блокирање и попречување на интернет-конекцијата или веб-конекцијата за време на офлајн-протести, сепак може да биде проблематично да се докаже поврзаност, ако прекинот се прави во кратки периоди и „се дозира“, така што луѓето не забележуваат дека сите имаат ист проблем со мрежата.
- 3) **Прикриен ангажман на владите (за целите на набљудување на собирите)** – Ова ја ограничува можноста на учесниците и истражувачите да утврдат дали физичките протести биле следени или снимени. Имаше случаи во минатото, на пример, кога неуниформирани лица без никакви легитимации фотографирале учесници на протест.¹¹ Употребата на технологии од страна на Владата во врска со јавниот собир (надзор, собирање податоци и докази, таргетирање учесници итн.), исто така, може да биде предизвик за откривање и забележување.
- 4) **Недоволни податоци за краткотрајни јавни собири** - Друг општ предизвик за некои од собирите може да бидат недоволни податоци достапни онлајн за истражување, особено кога станува збор за помали и краткотрајни јавни собири, кои не се опфатени толку многу од медиумите. Ова е релевантно бидејќи претставува ризик да го ограничи истражувањето само на најголемите и најобјавуваните собири, а следењето на помалите собири и нивните карактеристики да останат на маргините од истражувањето.
- 5) **Податоците од платформите за социјални медиуми** - Друго ограничување е фактот дека кога платформите за социјални медиуми објавуваат извештаи за податоците за добиени барања за отстранување содржина, тие објавуваат само агрегирани податоци, така што во рамките на овие податоци истражувачот не може точно да идентификува, на пример, колкав процент од овие барања се поврзани со ДПЈС. На пример: платформите за социјални медиуми објавуваат општи податоци за барања добиени од влада за информации за корисници и за отстранување содржина. Но, секоја од платформите користи различни критериуми за класификација за да даде

¹¹ Законот за полиција обезбедува основа за снимање јавен собир од страна на полициски службеници само во специфични околности (опасност за животот, здравјето и имотот) и откако намерата за снимање е јавно објавена. Снимениот материјал се чува во полиција шест месеци по што се уништува, со исклучок на материјалот кој се користи како доказ во кривична или прекршочна постапка. Види чл. 25 од Законот за полиција, бр. 114/06.

преглед на добиените барања и во нивните извештаи за транспарентност повеќето од платформите не даваат податоци за тоа која била точната причина за барањето.¹²

III. Клучни наоди

i. Правна рамка релевантна за ДПЈС

Постојната национална правна рамка не ги препознава и заштитува изречно ДПЈС (како што се дефинирани во воведот) како форма на собир, различен од собирите во физички простор. Поимот „јавни собири“ може и треба да се толкува во поширока смисла на зборот, во кој ќе бидат опфатени и ДПЈС. Сепак, поради природата на ДПЈС, нивната законска регулатива излегува надвор од еден конкретен закон или правна област и опфаќа различни аспекти од кривичното право, личните податоци и електронските комуникации.

Општо законодавство

Уставот експлицитно го штити правото на граѓаните на мирен собир и изразување јавен протест без претходна најава и посебно одобрение¹³. Остварувањето на ова право може да биде ограничено само за време на воена и вонредна состојба. Правата на приватност, заштита на личните податоци, неповредливост на домот, како и слободата и неповредливоста на писмата и на сите други облици на комуникација се утврдени и загарантирани во Уставот¹⁴. Само судска одлука може, под услови и во постапка утврдени со закон (донесен со двотретинско мнозинство), да овласти отстапка од правото на неповредливост на писмата и другите облици на комуникација, под услов тоа да е неопходно заради спречување или откривање кривични дела, водење кривична постапка или кога тоа го бараат интересите на безбедноста и одбраната на Републиката. Правото на неповредливост на домот може да се ограничи единствено со судска одлука во случаи на откривање или спречување кривични дела или заштита на здравјето на луѓето. **Закономѝ за јавниѝе собири** дополнително ги разработува и развива специфичните критериуми и постапки за остварување и заштита на правото на мирно собирање. Законот ги дефинира јавните собири¹⁵ како:

- собири на повеќе од 20 граѓани,
- на отворен или затворен простор,
- заради остварување забавни, културни, верски, хуманитарни, социјални, политички, економски, спортски или слични интереси на граѓаните, организирани заради јавно изразување на мислење или протест.¹⁶

¹² Google, на пример, има подетална класификација на барањата за отстранување, со тоа што наведува причини како што се: национална безбедност, клевета, приватност и безбедност, содржина за возрасни, говор на омраза, лажно претставување, насилство

¹³ Устав на РСМ, член 21.

¹⁴ Устав на РСМ, член. 17, 18, 25 и 26.

¹⁵ Закон за јавните собири, бр. 55/95. член 2.

¹⁶ Треба да се напомене дека Законот, исто така, ги наведува собирите што не се сметаат за јавни собири како што се: верски обреди што се одржуваат во простории наменети за верски цели; вообичаени народни свечености; погребни поворки; собирање на простори на кои е затворен слободниот пристап заради разгледување синдикални прашања; вообичаени собирања од културно-забавен или спортски карактер, кои организаторот во рамките на својата дејност ги организира во затворени простори наменети за таа цел и вообичаени собирања, состаноци, семинари, трибини на претставници на државни органи, организации или други правни лица во вршењето на надлежноста, односно дејноста, собирање на политички партии и слично во затворени простори.

Законот го дефинира просторот само во однос на тоа дали е отворен (надвор од објекти) или затворен во рамките на конкретни конструкции и не ја зема предвид сопственоста на местото, односно дали е јавно или приватно. Ограничувањата на правата се експлицитно предвидени. Тие опфаќаат:

- Забрана за јавен собир до здравствените установи на начин што го оневозможува пристапот на возилата на брзата помош и го нарушува мирот на болните; до детски градинки и училишта додека децата престојуваат во нив; и на автопатиштата и магистралните патишта на начин со кој се загрозува патниот сообраќај;
- Лицата присутни на јавниот собир не смеат да носат оружје и генерално опасни предмети, како и алкохолни пијалаци и наркотици;
- Основи за запирање на собирот од страна на полицијата ако тој е насочен кон: загрозување на животот, здравјето, безбедноста, личната безбедност и имотот на граѓаните; извршување или охрабрување на извршување кривични дела дефинирани со закон и загрозување на животната средина.

Во согласност со Уставот, претходно известување не е потребно, но организаторот на собирот може да ја извести полицијата заради интересите на јавната безбедност.

Законот за полиција е релевантен за ДПЈС, со оглед на тоа што ги регулира овластувањата на полицијата во одржувањето на јавниот ред, собирањето информации, како и преземањето активности за спречување кривични дела¹⁷. Тој обезбедува основа за снимање јавен собир од страна на полициски службеник само во специфични околности (опасност за животот, здравјето и имотот) и откако намерата за снимање е јавно објавена. Снимениот материјал се чува во полиција шест месеци, по што се уништува, со исклучок на материјалот што се користи како доказ во кривична или прекршочна постапка. По правило, полициските службеници при одржување на јавниот ред мора да носат униформа. Само по наредба на претпоставен, полицаец може да дејствува без униформа. Во тој случај, тие се должни да се идентификуваат пред да преземат каква било полициска акција. Со законот се уредуваат и дејствијата на полицијата при прибирање информации и документи по наредба на Јавното обвинителство, како и при спроведување посебни истражни мерки по налог од судија согласно Законот за кривична постапка.

Други закони и/или законски одредби што постојат и ја обликуваат околината за ДПЈС, новите технологии и Кривичен законик

Кога станува збор за новите технологии, **Кривичниот законик** предвидува низа кривични дела што можат да се извршат преку компјутерски систем. Во однос на остварувањето на правото на слобода на мирно собирање со користење нови технологии, од особена важност е да се нагласи постоењето на кривични дела како што се *оштетување и неовластен пристап до компјутерски систем, правење и внесување компјутерски вируси*, како и *ширење расистички и ксенофобичен материјал преку компјутерски систем*¹⁸. Овие кривични дела, меѓу другото, забрануваат оштетување и неовластен пристап до компјутерски систем, како и правење и внесување вируси, отежнување на користењето на компјутерскиот систем, влегување без овластување во туѓ компјутер со цел искористување податоци, пресретнување пренос на компјутер кој нема јавен карактер и сл. Ова (барем на нормативно ниво) ги спречува приватните лица да се мешаат во онлајн-собири. Инкриминацијата на ширењето на расистички и ксенофобичен материјал и говор на омраза би требало да придонесе во спречување на

¹⁷ Закон за полиција. бр. 114/2006.

¹⁸ Кривичен законик, член. 251, 251-а, 394-г.

злоупотребата на ДПЈС. Новиот Кривичен законик, кој во моментот се подготвува, ќе вклучува поконкретни одредби поврзани со кривичните дела што се случуваат во сајбер-просторот.

Дезинформации и лажни вести

Како релативно нова појава, проблемот со дезинформациите и лажните вести е значаен за уживање на правата на слобода на мирно собирање во дигитален амбиент, со оглед на тоа што целта и пораките на собирот може да бидат значително извртени, со што се ограничува потенцијалното влијание на конкретниот ДПЈС. Иако македонскиот нормативен систем нема усвоена дефиниција за организирани дезинформации (лажни вести), постои општ консензус за оперативното значење на терминот, што горе-долу се совпаѓа со дефиницијата од Кембриџ-речникот: невестинити информации кои се шират со намера да ги наведат луѓето да веруваат во лаги. Намерата е еден од клучните елементи за утврдување на вината во кривично-правниот систем и инкриминацијата на создавање и ширење дезинформации е индиректна. Тоа значи дека иако не постои конкретно кривично дело поврзано со ширење на лажни вести, Кривичниот закон во материјална смисла може да овозможи кривично гонење за активности од ваков карактер. Ова прашање стана особено актуелно по почетокот на пандемијата предизвикана од ковид-19, а во јавноста беа објавени информации за неколку поднесоци до Јавното обвинителство поврзани со оваа тема.

Закон за заштита на личните податоци

Уставот ги штити безбедноста и доверливоста на личните податоци кои се загарантирани. На граѓаните им се гарантира заштита од повреда на личниот интегритет, кој произлегува од регистрацијата на информациите за нив преку обработка на податоци. Заштитата на личните податоци е дополнително регулирана подетално со **Законот за заштита на личните податоци** од 2020 година (во кој се транспонирани одредбите од Општата регулатива за заштита на податоци). Заштитата на личните податоци му е загарантирана, без дискриминација, на секое физичко лице. Дозволени се отстапки заради заштита на интересите на државната безбедност и одбрана на Република Македонија¹⁹. Законот поставува специфична (и честопати) тешка обврска за обработувачите на лични податоци, кои во одредени ситуации би можеле да бидат организатори на онлајн-ДПЈС. Нивото на обврски зависи од видовите обработени податоци.²⁰

Законот, исто така, ги поставува заштитните мерки за видеонадзор со камери, како и употребата на софтвер за препознавање лица со барање на претходно одобрување. Во случаи на видеонадзор постои обврска за видливо јавно соопштение дека просторот се снима, со упатување на името на сопственикот на снимката, како и контакт-информации каде што се содржани дополнителни информации за опсегот, целта и чувањето на снимките. Снимките се чуваат само 30 дена, освен ако не ги бара овластено тело за законски цели (на пример, кривична истрага). Мора да постои легитимна цел за инсталирање видеонадзор²¹. Субјектите што имаат поставено видеонадзор се надгледувани од страна на Агенцијата за заштита на личните податоци. За обработка на биометриски податоци потребно е претходно одобрување

¹⁹ Закон за заштита на личните податоци бр. 42/2020.

²⁰ Обработката на посебни категории на лични податоци е дозволена само во одредени исклучоци и по информирана согласност и исполнување дополнителни изречни критериуми наведени во законот. Тип податоци што не треба да се обработуваат во вообичаени околности вклучуваат: расно или етничко потекло; политичко мислење; религиозни или филозофски уверувања, членство во синдикална организација, податоци за гените, биометриски податоци, податоци за здравјето, сексуалниот живот, како и сексуалната определба.

²¹ Заштита на животот и здравјето; заштита на имотот; заштита на животот и здравјето на вработените поради природата на работата и обезбедување контрола кој влегува и излегува од деловните простории.

од страна на Агенцијата за заштита на личните податоци. Нема јавно достапни информации за тоа дали такво барање е поднесено до Агенцијата за препознавање лица и дали е инсталиран софтвер во постојните системи за видеонадзор.

Улогата на комуникациските оператори на телекомуникациските мрежи

Следење комуникации

Следењето на комуникациите и задржувањето на т.н. метаподатоци е регулирано со **Законот за следење на комуникациите**, Законот за кривична постапка и **Законот за електронските комуникации**. Одредбата за следење на комуникациите претходно беше дел од одредбите во Законот за електронските комуникации. Но, во 2018 година беше донесен посебен закон - Закон за следење на комуникациите. Следење на комуникациите значи тајно стекнување на содржина на која било комуникација и истовремено создавање техничка снимка на содржината на комуникацијата, со можност за нејзино копирање. Оттука, тоа значи следење на комуникациите на социјалните мрежи преку веќе постојните платформи (Viber, Facebook, WhatsApp, Skype), но не го опфаќа увидот во метаподатоците од спроведеното пресретнување на комуникациите.

Закон за кривична постапка

Согласно **Законот за кривична постапка**, посебни истражни мерки (ПИМ) може да нареди јавен обвинител или судија кога постои веројатност дека може да се обезбедат податоци и докази неопходни за успешно водење на кривичната постапка, кои не можат да се добијат на поинаков начин. Една од законски наведените 12 посебни истражни мерки е увид во остварени телефонски и други електронски комуникации што се вршат преку интернет, со помош на специјални форензички компјутерски програми (далечински форензички софтвер). На овој начин може да се изврши увид во сите телефонски разговори водени преку интернет, како и во сите форми на електронски комуникации (електронска пошта, разговор на Facebook итн.). За издавање наредба за спроведување на оваа посебна истражна мерка, јавниот обвинител може да поднесе барање до операторите за јавни комуникации што се должни да го обработат барањето. Јавниот обвинител, исто така, може да побара од полицијата или други државни органи да обезбедат податоци што се релевантни за истражување и судење на кривични дела.

Закон за електронските комуникации

Со овој закон се утврдува законската рамка за телекомуникациските компании да собираат, чуваат и, по барање на властите (согласно одредбите од овој закон како и Законот за кривична постапка), да обезбедуваат податоци за електронските комуникации (телефонски повици, локација, онлајн-активност и сл.). Операторите се должни да ги чуваат податоците за електронските комуникации создадени или управувани од нив при обезбедување јавни електронски комуникации, комуникациски мрежи и/или услуги со цел да се овозможи кривична постапка или да се заштитат безбедносните и одбранбените интереси на Република Северна Македонија. Операторите се задолжени да ги задржат следниве видови податоци:

- Податоци потребни за следење и идентификување на изворот на комуникацијата;
- Податоците потребни за идентификување на дестинацијата на комуникацијата;
- Податоци потребни за идентификување на датумот, времето и времетраењето на комуникацијата;

- Податоци потребни за идентификување на видот комуникација;
- Податоци потребни за идентификување на комуникациската опрема на корисникот или таа што се смета за негова/нејзина;
- Податоци потребни за идентификување на локацијата на опремата за мобилни комуникации;

Операторите, исто така, чуваат податоци за неуспешни обиди за повик. Операторите немаат обврска да чуваат податоци за повици што не се воспоставени. Операторите не смеат да чуваат податоци што ја откриваат содржината на комуникацијата. Операторите се должни да ги задржат податоците во период од 12 месеци од денот на извршената комуникација. Операторите се должни и да ги задржуваат податоците за моменталната географска, физичка или логичка локација на терминалната опрема на своите претплатници, односно корисници независно од нивната комуникациска активност. Операторите ги задржуваат овие податоци за последните 72 часа. Операторите се должни да ги задржат податоците за електронските комуникации што се создадени или обработени од нив при обезбедување јавни електронски комуникациски мрежи и/или услуги со цел да се овозможи достапност на овие податоци заради спречување или откривање кривични дела, заради водење кривични постапки или за заштита на безбедносните и одбранбените интереси на Република Северна Македонија.

ii. ДПЈС во С. Македонија – од ѝерсиѝекѝива на организаѝор

За време на процесот на мониторинг досега беа идентификувани и избрани да бидат предмет на мониторинг следните неколку ДПЈС добро познати за јавноста. Критериумите што ги користевме при изборот се: досегот на ДПЈС (т.е. бројот на следбеници и поддржувачи); времетраењето на ДПЈС; целите на ДПЈС (треба да бидат поврзани со прашање од пошироко општествено значење), како и достапноста на податоци за ДПЈС. Меѓу овие собири има и собири што се дигитално овозможени и хибридни.

Дигитално овозможени собири

- Собир против францускиот предлог во врска со разговорите за пристапување во ЕУ под слоганот „УЛТИМАТУМ - не благодарам!“;
- Парадата на гордоста на ЛГБТ;
- Собир против предложените мерки за заштита од ковид-19 под слоганот „Стоп за одземање на слободата“;
- Собир во Тетово за смртоносниот пожар во мобилната болница за ковид-19, во кој загинаа 14 лица.

Хибридни собири

- Собир против онлајн сексуланото вознемирување како одговор на вознемирувањето во групата за разговор на Телеграм наречена „Јавна соба“;
- Собир на приватните забележувачи и матичните лекари за споделување на нивното незадоволство од односот на здравствените власти кон нив;
- Собир против изградба на висококатници на истакната локација во центарот на Скопје.

Во Северна Македонија, повеќето од собирите сè уште се дигитално овозможени (т.е. се одвиваат во физички простори, но олеснети се од дигиталните технологии). Дигиталната технологија се користи, главно, за организирање и промовирање протести.

Постои консензус меѓу интервјуираните организатори на протести (вклучувајќи ги, на пример, Парадата на гордоста, Јавна соба, протестот за висококатниците) дека иако социјалните медиуми и новите технологии значително го олеснија процесот на организација и промоција, нивното влијание врз политиките и одлуките останува, засега, сè уште слабо. Затоа, неопходно е сите онлајн-активности да бидат истовремено дополнети со конвенционални (во живо) протести.

Најголеми и највлијателни ДПЈС беа собирите против францускиот предлог во врска со разговорите за пристапување кон ЕУ под слоганот „УЛТИМАТУМ - Не благодарам!“ и собирот против предложените мерки за заштита од ковид-19 под слоганот „Стоп за одземање на слободата“. Истражувањето започна со набљудувања на јавно достапни платформи за социјални медиуми поврзани со собирите, како што се: Фејсбук, Твитер, Инстаграм, Јутјуб итн., и на јавно достапни сајтови за вести, платформи за петиции итн. Протестите се случија неодамна, па оттука се набљудуваше содржина што била и останала онлајн - преку вадење и зачувување релевантни содржини (зачувување веб-линкови на собири од фејсбук-групи, поврзани вести, видеа, постови на „Твитер“, активности на хаштагови, дискусии, дебати итн.).

– *Луѓето што организираат и поддржуваат ДПЈС за ирашања како што се ЛГБТ, правата на жените, се соочуваат со онлајн-закани и говор на омраза.*

Организаторите на ДПЈС, особено тие поврзани со Парадата на гордоста на ЛГБТ, правата на жените и заштитата од родово базирано насилство се соочуваат со онлајн-закани и биле предмет на говор на омраза. Ова се случува особено кога во исто време има уште еден „контрапротест“ инициран од лица или групи од другата страна на идеолошкиот спектар. Каналите за овие заплашувања се директни пораки на платформите на социјалните медиуми или постови и коментари. Значаен предизвик при управување со ДПЈС и пораките на овие собири се „троловите“, кои или со давање лажни или погрешни информации или со провоцирање придонесуваат за поткопување на пораката на ДПЈС. Заканите и говорот на омраза се пријавени во полиција, но гонењето на сторителите е многу неефикасно.

За ДПЈС поврзани со други теми, иако не може да се исклучат, појавата на закани и говор на омраза во виртуелниот свет е помалку присутна.

– *Приказој на ДПЈС на платформите на социјалните медиуми не е заштитен.*

Најдоминантни социјални платформи што биле користени за комуникација и промоција, се „Фејсбук“ и „Инстаграм“. За организација и логистика, организаторите на ДПЈС користеле фејсбук-групи, Slack, WhatsApp и вибер-групи. Постои загриженост изразена од страна на организаторите на ДПЈС дека приватноста и заштитата на личните податоци при ДПЈС, како и на конвенционалните јавни собири не е доволно заштитена и дека имињата на организаторите и учесниците „протекле“ во јавноста и биле јавно напаѓани, критикувани или исмејувани (во случаи кога дејствувале преку псевдоними/прекари) во средина каде што очекувале приватност.

Фактот дека платформите на социјалните мрежи играат според сопствените правила, а не според законите на земјата каде што се случува ДПЈС (за национални ДПЈС) може да предизвика проблеми ако правилата не се усогласени едни со други. Исто така, недостасува доволно разбирање за правилата и условите на платформите за социјални медиуми и правните технички карактеристики за нивната употреба кај организаторите на ДПЈС, што може негативно да влијае врз нивниот потенцијал за мотивирање и организирање.

iii. Барања за кориснички податоци и отстранување содржина

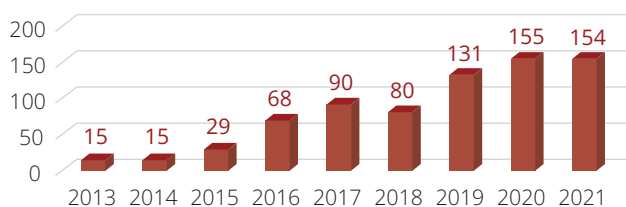
Ги разгледаваме политиките, како и податоците (број на барања за информации и за отстранување содржини) на технолошките компании што слободно работат и се активни во Северна Македонија, како што се „Мета“, „Твитер“ и „Гугл“, за да побараме докази за тоа како ги модерирале пораките и активностите на своите корисници и како одговарале на какви било владини барања за модерирање содржини или кориснички податоци (потенцијално вклучувајќи ги и корисниците што биле дел од ДПЈС).

Еден клучен предизвик на којшто наидовме е дека податоците објавени од компаниите за социјални медиуми не овозможуваат доволна десегрегација (само две широки категории на барања: правен процес и обелоденување итна ситуација) со цел да се процени дали и до кој степен институциите за спроведување на законот барале кориснички податоци и отстранување содржини поврзани со ДПЈС. Компаниите обезбедуваат само статистички информации за видот на барањата и нивниот одговор.

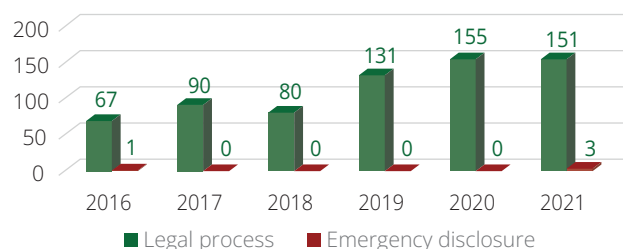
МЕТА, „Фејсбук“ и „Инстаграм“

Во 2021 година имало вкупно 154 барања добиени од националните власти. Од нив, 151 барање биле за законски процес²² и три барања биле за обелоденување итна ситуација²³. Побарани се информации за 88 корисници/сметки. Процентот на барања на кои се доставени некакви податоци до надлежните е 42%. Најголем број барања се забележуваат во 2020 година, кога Владата поднела 155 барања, кога исто така се побарани најголем број корисници/профили - 223.

Барања од владата за податоци на корисниците

Видови на барања

Владата поднела седум (7) барања за зачувување²⁴ (зачувување на информациите за сметката во очекување на правен процес), сите за кориснички сметки/профили.

²² Барања од влади што се придружени со правен процес (legal process), како налог за претрес. „Фејсбук“ обелоденува евиденција за сметките/корисниците единствено во согласност со нивните Услови за користење и применливо законодавство.

²³ Барања за обелоденување итни случаи (Emergency disclosure requests): во итни случаи, органите за спроведување на законот може да поднесат барања без правен процес. Врз основа на околностите, „Фејсбук“ може доброволно да им открие информации на органите за ред и мир кога имаат добра причина да веруваат дека работата вклучува непосреден ризик од сериозна физичка повреда или смрт.

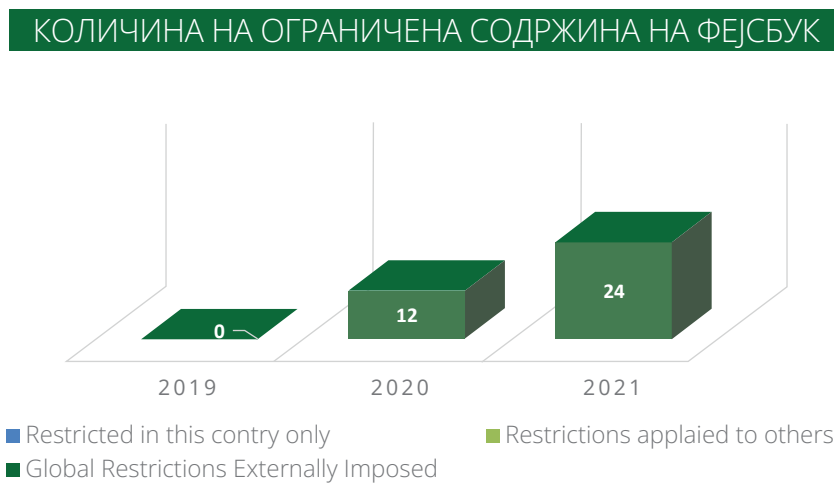
²⁴ „Фејсбук“ прифаќа владини барања за зачувување на информациите за сметката во очекување на прием на формален правен процес. Кога ќе добијат барање за зачувување, тие зачувуваат привремена снимка од релевантните информации за сметката, но нема да обелоденат ништо од зачуваната евиденција освен ако и додека не добијат формален и важечки правен процес.

Кога владите сметаат дека содржината на „Фејсбук“ или „Инстаграм“ е спротивна на локалниот закон²⁵, може да побараат од „Фејсбук“ да ја ограничи содржината. „Фејсбук“ или „Инстаграм“, исто така, може да добијат судски наредби за ограничување на содржината или пријави во кои се наведува дека содржината е незаконска од невладини субјекти и членови на јавноста.

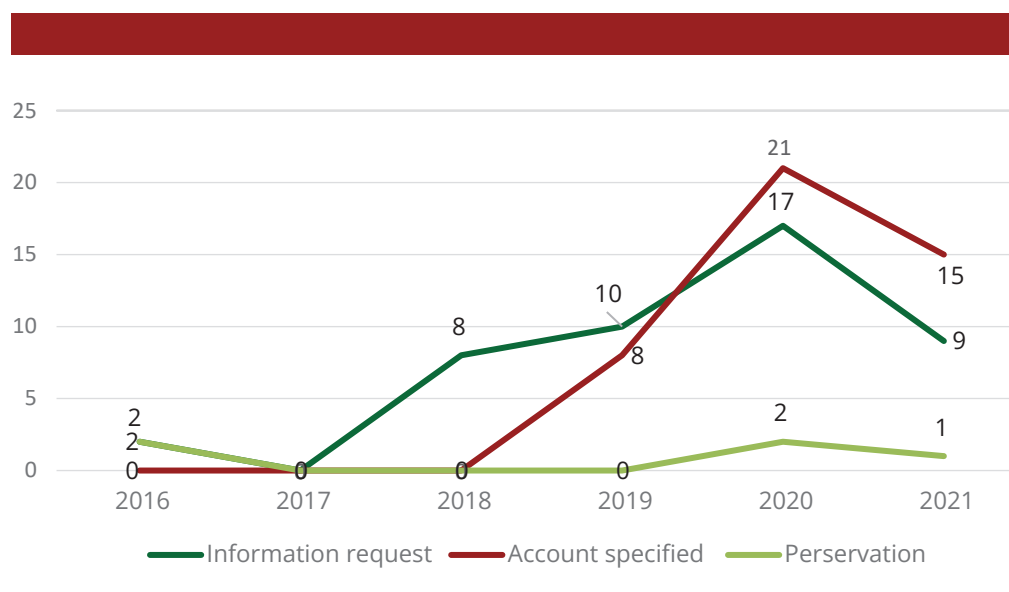
Количината на ограничена содржина во 2021 година е 24, сите ограничувања се наведени како глобални ограничувања наметнати надворешно. Од нив, осум биле ограничувања на групи и страници и две биле на профили на „Фејсбук“. На „Инстаграм“ биле ограничени 14 профили.

²⁵ Тие ги разгледуваат овие барања во согласност со нивните обврски како член на Глобалната мрежна иницијатива и Корпоративната политика за човекови права.

„Твитер“

Според информациите достапни на Центарот за транспарентност на „Твитер“²⁶, македонската влада во 2021 година поднела девет барања за информации²⁷, сите биле „рутински барања“.²⁸ Бројот на специфицирани сметки²⁹ за овој период е 15. Стапката на усогласеност е 0%. Стапката на усогласеност³⁰ се однесува на процентот на барања за информации каде што „Твитер“ произвел барем дел од бараните информации за сметката. Во текот на 2021 година нема барање за отстранување од С.Македонија. Во 2018 година има едно барање за отстранување и тоа е единствено од С.Македонија. Истото е под категоријата „други правни барања“³¹ и бројот на специфицирани комбинирани сметки е 4. Најголем број барања за информации од С.Македонија биле испратени во 2020 година.

²⁶ <https://transparency.twitter.com/en/reports/countries/mk.html>

²⁷ "Владини барања за информации" вклучуваат итни и рутински правни барања за информации за сметка, издадени од страна на полицијата и други владини агенции и поднесени до „Твитер“.

²⁸ „Рутински барања“ (познати како неитни барања) се правни барања издадени од владини тела или полиција (на пример, судски налози, налози за претрес), кои го обврзуваат „Твитер“ да ја предаде информацијата за сметката.

²⁹ „Специфицирани сметки“ вклучуваат твитер и перископ-сметки идентификувани во барањата за информации што „Твитер“ ги добил. Овој број може да вклучува дупликат сметки или барања за сметки што не постојат или биле погрешно идентификувани. Овој број не вклучува повеќе идентификатори поврзани со една сметка во рамките на едно барање (на пример, ако барањето содржи адреса на електронска пошта и поврзаното корисничко име - @username се сметаат за една идентификувана сметка).

³⁰ Овие податоци го вклучуваат бројот на правните барања добиени за отстранување или задржување содржина, бројот на сметките наведени во овие барања и вкупната стапка на усогласеност (комбинација од акциите за отстранување на „Твитер“: задржани сметки, задржани твитови и услови за користење сметки).

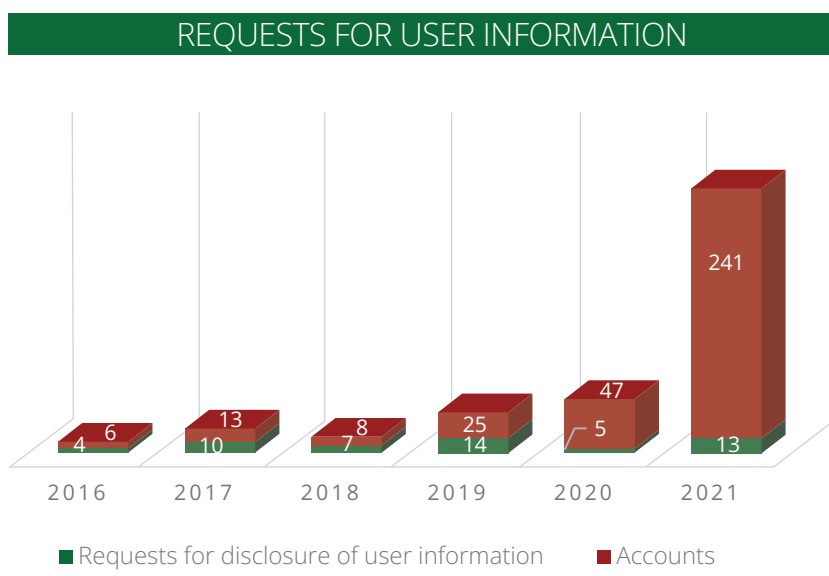
³¹ Правни барања за отстранување на содржините од „Твитер“ и други барања за отстранување содржини врз основа на локалното законодавство од целиот свет.

„Гугл“

Владите го контактираат „Гугл“ со барања за отстранување содржини од различни причини. Владини тела може да тврдат дека содржина поставена од трети страни го прекршува локалниот закон и вклучува судски наредби. Извештаите на „Гугл“, исто така, вклучуваат владини барања за преглед на содржина за да се утврди дали содржината ги прекршува правилата на „Гугл“ за производи и правилата за содржина.³² Нема барања од владата во врска со горенаведените информации во последните 5 години. Има едно барање во 2012 година за отстранување на „Јутјуб“ заради национална безбедност.

Кога станува збор за глобални барања за кориснички информации, најразлични закони им овозможуваат на владините агенции ширум светот да бараат кориснички информации за граѓански, административни, кривични цели и цели за национална безбедност. Во својот извештај за трансперентност, „Гугл“ дава информации за бројот и видот на барањата што ги добиваат од владини агенции и се дозволени со важечките закони. Во 2021 година од С. Македонија имало 15 барања за обелоденување кориснички информации со вклучени 241 профил. Процентот на барања по кои се доставени податоци е 0%.

„Тикток“

„Тикток“ тврди дека се обврзува да одговори на барањата за спроведување на законот за кориснички информации на начин на кој ги почитува приватноста и другите права на членовите на нивната заедница. Според нив, секое барање што ќе го добијат посебно се разгледува внимателно. Нивните политики и процедури регулираат како „Тикток“ се справува и одговара на барањата за спроведување на законот и му наметнуваат на „Тикток“ да ги обелоденува корисничките податоци само кога барањето се базира на валиден правен процес или во итни околности. Во ограничени вонредни ситуации, „Тикток“ ги обелоденува

³² „Гугл“ дава неколку категории на причини за што се поднесени владини барања за отстранување: клеветата, приватност и безбедност, содржина за возрасни, говор на омраза, лажно претставување, насилство, национална безбедност итн. Но, нема подетални информации за тоа дали барањето е некако поврзано со ДПЈС. Како и да е, во последните години нема барање од Македонија. Последното барање било во 2012 година за отстранување на „Јутјуб“ заради национална безбедност.

корисничките информации без правен процес кога имаат причина да веруваат, во добра волја, дека откривањето информации е неопходно за да се спречи непосредниот ризик од смрт или сериозна физичка повреда на кое било лице. Нема информации дали имало такви обелоденувања на барање од властите на С. Македонија.

Според податоците на Страницата за транспарентност на „Тикток“³³, во периодот од 2019 до 2021 година, македонската влада поднела само едно барање за информации на корисник во 2021 година. Барањето спаѓа во категоријата за итни случаи³⁴ и е за една наведена сметка. Процентот на барања по кои се доставени некакви податоци до надлежните е 100%.

Нема барања за отстранување на податоци или корисници испратени од страна на македонската влада до „Тикок“, од кога е основан „Тикток“ (2019), до денешен ден.

iv. Сџудии на случаи на конкретни ДПЈС

Од десетте идентификувани ДПЈС, одлучивме да се фокусираме на четири случаи и да сфатиме повеќе за тоа како тие се одвиваат во С. Македонија и до кој степен се овозможени, олеснети или заштитени од владини и приватни чинители.

За секој случај поединечно, ја дадовме следнава структура:

- 1) Преглед на протестот
- 2) Општи информации и карактеристики (Како? Кој? Каде? Кога?)
- 3) Испратени пораки и мерење на влијанието
- 4) Ниво на користење на дигиталната технологија и социјалните медиуми
- 5) Начинот на интеракција помеѓу онлајн и офлајн-активностите
- 6) Карактеристики на ДПЈС

Случај 1: „Ултиматум - не благодарам!“- протест против францускиот предлог

Преглед на протестот

Протестот започна спонтано откако Владата го сподели францускиот предлог на владината седница и јавноста се запозна со неговата содржина. Протестот започна со барање оставки од Владата, откако премиерот Ковачески истакна дека ќе се прифати францускиот предлог. Протестите се одржуваа на јавен простор на повеќе локации низ градот - Влада, Собрание, Министерство за надворешни работи, Министерство за правда итн. Протестите се одржуваа секој ден почнувајќи од 1.7.2022 до 17.7.2022 година (главниот на 14 јули 2022). Почнувајќи од 8 јули 2022 година беше отворена фејсбук-група на протестот кој доби име: „УЛТИМАТУМ - Не, благодарам! Протест против понижувачкиот предлог за Македонија“.

Парарелно, почнувајќи од 3 јули 2022, на „Твитер“ беше отворен хаштагот #ултиматумнеблагодарам, со постирање банер и повик за протестот „Ултиматим не

³³ <https://www.tiktok.com/transparency/en-us/information-requests-2021-2/>

³⁴ Итно барање значи дека „Тикток“ добил информации од страна на Владата, кои, според нивна проценка, се доволни за да се утврди верување за добра волја, дека постои итен случај кој вклучува непосредна штета или ризик од смрт или сериозна физичка повреда на лице, и „Тикток“ може да обезбеди кориснички податоци неопходни за спречување на таа штета, согласно применливото законодавство. Сите барања за итни случаи мора да бидат поднесени од страна на претставник на полицијата и да се испратени од официјален домен за е-пошта на тело за спроведување на законот (ако се испраќа преку е-пошта).

благодарам“, час и место на одржување на протестот. Првата објава е на ОК ЦЕНТАР на ВМРО-ДПМНЕ. Бројот на следбеници на фејсбук-страницата е 331. Бројот на луѓе што го користеле хаштагот на „Твитер“ е помал - нешто над 20 поста со во просек помалку од 100 допаѓања. Бројката на луѓе на протестите во живо беше поголема - медиумите пренесуваа за бројка од 10.000 илјади луѓе на протестите, со тоа што целокупната бројка е можеби и поголема, поради фактот што протестите се одржуваа во повеќе градови низ С. Македонија, а протести се одржуваа и во дијаспората.

Општи информации и карактеристики

КАКО?

Иако протестот започна спонтано, битно е да се напомене дека на прес-конференција на ВМРО-ДПМНЕ организирана истиот ден кога беше соопштен предлогот, лидерот Христијан Мицкоски ги повика граѓаните на протест за да го изразат своето незадоволство од францускиот предлог. Повикот беше за голем протест планиран за саботата што доаѓа, но, сепак, граѓаните истиот ден почнаа да се собираат пред Владата.

КОЈ?

Не постојат конкретни информации кои и точно колку се организаторите. Сепак, големо влијание во организацијата на протестите даде самата партија ВМРО-ДПМНЕ преку раководството и членството. Особено вклучени во организација и активни во протестите беа и лидерите на Левица и нејзините членови.

Учесниците на протестот беа општо граѓани незадоволни од францускиот предлог. Возраста, полот и националноста на протестантите исто така беше разновидна. Повеќето беа присутни на протестите во физичкиот простор, но значителна бројка беше активна и на социјалните мрежи. Свкупната бројка на учесници се движи над 10.000, повеќето од Скопје. Но, граѓани и од други градови доаѓаа на протестите во Скопје. Некои и организирани со автобуси од опозициската партија. Тука влегуваат и граѓаните што своето незадоволство го изразуваа и на социјалните мрежи.

КАДЕ И КОГА?

Протестот започна на 1.7.2022 и траеше до 17.7.2022. кога владата го прифати францускиот предлог. Се одржуваше во Скопје, секој ден, на повеќе локации и во различни термини (најчесто или 7-8 часот попладне или 12 часот напладне). Се протестираше пред Влада, Собрание, Министерство за надворешни работи и Министерство за правда, а беа блокирани и крстосници. Напоредно протести се одржуваа и во други градови низ С. Македонија и со блокади на магистралните патишта Штип – Велес, Струмица – Радовиш и Плетвар – Прилеп. Пауза од два дена имаше поради верскиот празник Бајрам. Првата активност на „Твитер“ е започната на 3.7.2022 со хаштагот #УлтиматумНеБлагодарам, а фејсбук-групата е креирана на 8.7.2022.

Протестот беше од национален карактер. Иако солидарност и поддршка доби и од македонската дијаспора низ светот. Некаде беа организирани и протести со физичко присуство пред амбасади на Франција низ Европа и светот.

Испратени пораки и мерење на влијанието

Преку протестот се изразуваа незадоволство и противење на францускиот предлог. Илјадници граѓани, меѓу кои и јавни личности, новинари, професори и претставници на здруженија ја повикаа Владата да не го потпишува францускиот предлог со порака: „Од Македонија нема да се откажеме никогаш и под никакви услови“. Под мотото „УЛТИМАТУМ – Не благодарам“ илјадници

граѓани протестираа против прифаќањето на францускиот предлог за тргање на бугарското вето и отворање на преговорите за членство на С.Македонија во ЕУ. Протестот беше поддржан од повеќе политички партии и граѓански организации. Тие беа против тоа Владата да го потпише францускиот предлог, кој, како што истакнуваа, е исклучително лош за македонскиот народ и македонските национални интереси. На протестот се обраќаа и новинари, универзитетски професори, музичари. Тие ја повикаа Владата да не го потпишува предлогот со порака „Македонија е сè што имаме и од неа никогаш и под никакви услови нема да се откажеме“.

Пораките се упатуваа до Владата, претставниците на Владата, како и пратениците, Министерството за надворешни работи, Министерството за правда, Премиерот и Претседателот. Пораки се упатуваа и до Европската Унија и државите членки.

Нотиран е говор на омраза на социјалната мрежа Facebook, поконкретно на фејсбук-страницата на ТВ „Алфа“. Говорот на омраза беше поврзан со протестите против францускиот предлог, а предизвикан е од видеото од палењето транспарент со слики на пратениците од владејачкото мнозинство, кое ТВ „Алфа“ го споделила на социјалните мрежи. Коментарите под објавеното видео беа исполнети со говор на омраза и повици за насилство насочени кон пратениците на владејачкото мнозинство, односно како што се вели во коментарите „предавниците“. Коментарите беа следните: „да не се забораваат и тие за Пресјанскиот, и тие треба да горат“, „смиј за предавниците, слобода за народот на Македонија“, „вака ќе горат во неколку“, „живи да се зајалат“, „сите по едно кило бензин да ја завршиме работата“, „зајалат ги тие во зградата, да горат како глупци...“, „смиј за комуњарите предавници“, „земете ги предавниците северјани и ситавите ги во огно“, „бандитите комуњари ќе ги најравиме“ и многу други слични коментари. Во овој случај се работи за говор на омраза поради политичка припадност, како и предизвикување омраза раздор или нетрпеливост врз национална, расна, верска и друга дискриминаторска основа.

Нотиран е говор на омраза и на социјалната мрежа Twitter, поконкретно на твитер-профилот на премиерот Димитар Ковачевски.

Во неколку наврати во текот на протестот имаше немири и насилни ситуации и беа забележани неколку инциденти. За време на протестите беа приведени повеќе од 20 лица, а беа повредени околу 50 полицајци, од кои 11 потешко. Поради инцидентите и насилството за време на протестите, обвинителството поднесе обвинителен акт против 12 лица за учество во инцидентите за време на протестите во Скопје против францускиот предлог за почеток на преговори со Европската Унија, од кои девет се обвинети за кривично дело „учество во толпа“, додека три лица се гонат за „предизвикување општа опасност“. Седум од осумте момчиња обвинети за учество во толпата ја признаа вината и сите беа осудени на условни затворски казни од две години доколку не сторат друго кривично дело во рок од четири години. (чл. 385 ст. 2 в.в. ст. 1 в.в. чл. 22 од КЗ). За едно од лицата е спроведена целосна постапка.

Донесени се две пресуди за кривично дело предизвикување општа опасност. Првата затворска казна за фрлање молотов коктел, а втората условна за подготовка на шише молотов коктел. За двете лица пресудата е донесена откако ја признаа вината. Лицето што пукаше со огнено оружје и мавташе со оружје кон демонстрантите на плоштадот Скендер-бег за време на протестите против францускиот предлог е уапсено и кривично гонето за кривично дело предизвикување јавна опасност и доби затворска казна од четири месеци.

Десетина граѓани, кои го блокираа патниот правец Струмица - Радовиш, како револт против францускиот предлог, добија казни од 50 евра за движење по пат и 35 евра за паркирано возило. Ваквите постапки опозицијата ги оцени како притисок од власта и негирање на нивното право на протест. Тие посочија дека со ваквите постапки народот се заплашува да не протестира и да не ја брани својата држава. МВР на ваквите обвинувања одговори дека постапиле согласно законот, дека ќе го прекинат одржувањето на народниот собир ако неговото одржување е во

спротивност со меѓународните договори што предвидуваат обврска за непречено одвивање на сообраќај, повикувајќи се на членовите 2а и 4 од Законот за јавни собири.

Протестите добија голема медиумска покриеност. За нив известуваа сите медиумски куќи и интернет-портали. Протестите беа секој ден опфатени во прилози на дневниците и вестите. Исто така покрената дискусија во јавноста меѓу граѓаните, експертската јавност и политичките структури. Дискусија се водеа онлајн на социјалните мрежи, но бројни беа и телевизиските дебати. Во однос на импактот, протестот не донесе промена во однос на одлуката на Владата, која, и покрај протестите, го прифати францускиот предлог. Во текот на протестите Владата и владините функционери имаа реакции и изјави за самите протести и барањата. Тие изјави исто така беа медиумски покриени.

Дигитални технологии и социјални медиуми

За протестот беа користени следниве социјални медиуми: Фејсбук, Твитер, Јутјуб и вибер-групи. „Фејсбук“ и „Твитер“ беа користени за повикување граѓани да бидат дел од протестите и за информирање на граѓаните за пораките што се испраќаат од протестите. Исто така за дискусија околу содржината на францускиот предлог. Вибер-групите беа користени за организирање на протестите и луѓето. „Јутјуб“ беше користен за споделување видеа од обраќањата на јавни личности, политичари и други граѓани на протестите, но и за пренесување на протестите во живо во интернет-просторот. Мобилните уреди беа широко употребувани за време на протестите во физичкиот простор. Често беа користени за споделување видеа од самите протести додека се случуваа и за документирање на случувања - особено при инцидентите и насилствата што се случија во неколку наврати во текот на протестите.

Технологиите во овој протест помогнаа така што беа алатка за полесно и помасовно допирање до граѓаните што го делеа незадоволството од содржината на францускиот предлог и за нивно повикување и организирање да бидат дел од протестите. Исто така го олеснија споделувањето на информациите и пораките од протестите, овозможувајќи им и на граѓаните што не успеаја да бидат дел од протестите со физичко присуство да ја изразат својата поддршка за протестите на различни начини со помош на социјалните медиуми. Користењето на мобилните телефони и снимањето со нив овозможи да се видат вистинските случувања на протестите и со нивно споделување на социјалните мрежи да се побијат вестите погрешно пренесувани и од граѓани и од медиуми. Видеата пак, помогнаа во расветлување на инцидентите со насилство на протестите. Социјалните мрежи овозможија вестите за протестите да допрат и надвор од државата, да се приклучат и организираат и истомисленици од македонската дијаспора.

Имаше обиди за дискредитирање на протестите по инцидентите со насилството и немирите. Обвинувања и осуди беа давани за насилниот карактер на протестите, а од друга страна имаше обвинувања дека провокатори биле намерно праќани од страна на владејачката партија за да предизвикуваат насилство и да го урнат кредибилитетот на протестите.

Online vs Offline

Офлајн собирот беше поголем и изгледаше како поактивен. Но, битно е да се напомене дека почетните дејствија, делувања и креирањето на наративот беа направени генерално за време на офлајн собранието. Пораките од протестот беа испратени и споделени во голема мера за време на онлајн протестот и онлајн активностите. Социјалните платформи и дигиталната технологија беа клучни алатки за организирање и менаџирање на протестот. Тие исто така беа клучни алатки за споделување на целите на протестот, привлекување внимание на јавноста и регрутирање на повеќе демонстранти.

Специфичности на протестот

- ♦ Најголем протест во последните неколку години кој почна спонтано со собирање на незадоволни граѓани, веднаш по претставувањето на францускиот предлог;
- ♦ Протестот беше поддржан од опозицијата и многу брзо таа ја презеде главната контрола врз организацијата и раководењето на протестот користејќи ги своите платформи на социјалните мрежи;
- ♦ За време на траењето на протестот често се забележуваше говор на омраза;
- ♦ Протестот содржеше немири и неколку случаи на насилство;
- ♦ Лажни вести - забележани се неколку случаи на погрешни или лажни информации за францускиот предлог од одредени медиумски интернет-портали;
- ♦ Пријавени се неколку случаи на притисок од власта врз учесниците на протестот и самиот протест. Беа дадени и обвинувања за исклучување на мрежата и интернетот;
- ♦ БОТ-профили беа забележани, кои ја поддржуваа Владата и наметнуваа наратив дека прифаќањето на „францускиот“ предлог е нешто што носи напредок и ја води земјата кон европеизација“.

Случај 2: „Јавна соба“ - протест против онлајн сексуалното вознемирување како одговор на вознемирувањето во групата за разговор на „Телеграм“

Преглед на протестот

Иницијативите за протестите започнаа откако на социјалните мрежи почнаа да се шират сведочења од девојки за повторно реактивирање на групата „Јавна соба“ на мрежата „Телеграм“, во која членовите споделуваа порнографски фотографии и видеа, имиња, адреси, телефонски броеви и профили од македонски девојки. Бројот на членови на групата брои над 6.200 и во неа се споделени околу 10.000 фотографии и видеа. Особено реакции беа поттикнати кога 22-годишна девојка со видео на „Инстаграм“ ја раскажа својата приказна поврзана со споделување содржини за нејзе во групата Јавна соба. Како резултат на ова, на социјалните мрежи се појавија објави и изразување револт. Се разви широка дискусија, со реакции и од многу јавни личности и од граѓански организации. Граѓаните апелираа до полицијата да преземе итни мерки и да ја сопре злоупотребата. Се бараше и одговорност за креаторот и за членовите што споделуваа лични податоци од девојки. Се изрази и згрозеност од постоење на една ваква група. Настанаа огромни бранувања во јавноста со дискусии и на социјалните мрежи и во телевизиските медиуми, со бројни дебати и интервјуа.

Како резултат на сите овие реакции, на 29.2.2021 година беше создадена фејсбук-група која повикуваше на протест за да се искаже револтот од настаните поврзани со групата „Јавна соба“ на „Телеграм“. Групата беше именувана како „*Пројесџен марш - Јавна соба е кривично дело*“. Протестот започна во онлајн-просторот, преку дискусија, споделување револт и мислења, апели за делување и сл. Со креирање на групата со закажан настан за протест со физичко присуство, преку самата група се одвиваше организацијата, промоцијата и регрутирањето истомисленници.

Протестот беше дигитално овозможен - со дискусии и организација на социјалните мрежи, но и со протест со физичко присуство на 3.2.2021 година, кој се одржа на две локации – пред Министерството за внатрешни работи и пред Јавното обвинителство.

Фејсбук-групата броеше над 2.000 члена, но во дискусиите и апелите на социјалните мрежи беа вклучени значително повеќе лица, дуplo повеќе. На офлајн-протестот учествуваа околу 1.000 лица. На инстаграм-мрежата се споделени над 200 поста со хаштаг „#јавнасоба“ и „#јавнасобакривичнодело“.

Општи инфромации и карактеристики

КАКО?

Протестот започна спонтано, со лавина од реакции, апели и објави на социјалните мрежи, но и во медиумите и во секојдневието, откако на социјалните мрежи почнаа да се шират сведоштва на девојки за злоупотреба на нивните фотографии и лични контакти на телеграм-групата. Како резултат на тие реакции, протестот беше организиран со физичко присуство, чие организирање почна на фејсбук-група и беше иницирано од група граѓански организации.

КОЈ?

Како официјални организатори на протестите и целата иницијатива се јавува Платформата за родова еднаквост - група на граѓански организации, која ја сочинуваат: „Медуза“, „Тиит Инк“, „Национална мрежа против насилство врз жените и семејно насилство“, „Хелсиншки комитет за човекови права“, „Мрежа за заштита од дискриминација“, Коалиција „Маргини“, Мрежа „Стела“, „Хера“, „ХОПС“ итн.

Учесници/подржувачи на овој протест беа граѓани од сите возрасти и пол, но најзастапени беа жените и тоа жените на возраст меѓу 16 и 40 години. Учесници и подржувачи на овој протест беа и повеќе јавни лица, активисти, адвокати, политичари итн. Поголем беше бројот на подржувачите учесници на онлајн-протестите, отколку на тие што излегоа на протестот со физичко присуство.

КОГА И КАДЕ?

Дискусиите за прашањата што ги покриваше протестот почнуаа околу крајот на јануари 2021 со изнесеното сведоштво на една девојка жртва на групата „Јавна соба“ и потоа со уште неколку сведоштва. Протестот со физичко присуство беше одржан на 3.2.2021 година, но дискусиите и реакциите продолжија до крајот на 2021.

Согласно идејата, мотивот и исказаните пораки и апели од страна на протестот, може да се каже дека овој протест имаше национален карактер. Учествуваа и го поддржаа граѓани од целата држава, иако мнозинството од тие што излегоа на протест со физичко присуство беа од Скопје.

Испратени пораки и мерење на влијанието

Првичната цел на протестот беше поддршка на сите жртви на криминалната група „Јавна соба“. Согласно фејсбук-групата каде што се организираше протестот се испратија следниве пораки:

- Се бара од Јавното обвинителство неотложно и темелно да го расчисти случајот „Јавна соба“, кој претставува кривично дело, во кое голем број жени се жртви на родово засновано насилство;
- Се бараат соодветни казни за администраторите на групите, како и за сите членови што праќале и сè уште праќаат фотографии и ишуваат лични податоци на девојки и жени;

- Се бара и инсистира сексуалното вознемирување преку интернет и особено да се регулира и во Кривичниот законик;
- Се бара соодветна грижа за жртвите од надлежните институции;
- Се посочува дека се следи работата на институциите и се бараат соодветни решенија за превенција на родово базирано насилство;
- Овој случај е шанса за институциите да покажат дека се залагаат за женските права и во пракса, а не само декларативно. Не смее да се дозволи одржување на состојба во која жртвите се множат, а институциите молчат и ѝотфрлуваат во извршувањето на својата функција, бидејќи држава што не постојувала е држава која силава!;

Користени беа повеќе начини за споделување на пораките, т.е. различни формати: пишани пораки и споделувања на социјалните мрежи, видеа со обраќања од разни граѓани и активисти, видеа од самиот протест, фотографии со случувањата од протестот и со транспаренти од протестот итн. Користени беа и хаштагови.

Пораките за протестот беа креирани и од самите организатори на протестот, но и од учесниците. Огромен беше бројот на транспаренти со пораки што самите учесници ги креираа и ги споделија на протестот со физичко присуство. Значителен беше и бројот на обраќања од протестот со видеопренесувања во медиумите. Некои лица ги споделуваа и своите искуства како жртви на сексуално вознемирување. Пораките од протестот беа од социјален карактер.

Пораките беа испратени/насочени главно до Министерството за внатрешни работи, министерот за внатрешни работи, Јавно обвинителство и јавниот обвинител на РСМ и Советот на јавни обвинители - како главни актери кои треба да ги заштитат жените во вакви ситуации. Но, беа опфатени и Владата и Собранието, со барања за законски измени на Кривичниот законик, со цел ваквото вознемирување да стане казниво.

Не беше забележана активност на „тролови“, но беа забележани низа реакции на социјалните мрежи каде што беа осудувани девојките-жртвите на „Јавна соба“. Споделувани беа мислења дека девојките „сами си го барале“ со тоа што споделувале или поставувале експлицитни слики на социјалните мрежи.

Беа организирани и две герила-акции. Првата (5.3.2021) беше пред Јавното обвинителство - додека јавните обвинители пристигнуваа на работа, на влезната врата на Основното јавно обвинителство (ОЈО) ги пречекаа кутии, кои симулираа доказен материјал за случајот „Јавна соба“. Целта на оваа герила-акција насловена „ОЈО се прави на три и пол“, како што истакна организаторот „Еквалис“, беше да им посочи на јавните обвинители дека постои доволен доказен материјал во случајот „Јавна соба“, но и дека непостапувањето е соучество во кривичното дело.

Втората герила акција (4.3.2021) се случуваше пред Министерството за внатрешни работи (МВР), каде што активистки на „Еквалис“ ги прикажаа пораките што циркулираат во групите како „Јавна соба“. Сите пораки, кои беа закачени на облеката на активистките, беа оригинално преземени од тогаш активната група „Јавна соба“ и беа прикажани без никакви значајни интервенции. Активистките му порачаа на МВР дека „Јавна соба“ претставува кривично дело и дека позади тоа кривично дело се оштетени жени и девојки, за кои државата е обврзана да ги заштити.

Говор на омраза и напади врз жените со недолични коментари беа забележани на социјалните мрежи, особено на „Твитер“, „Инстаграм“ и „Фејсбук“. Исто така имаше закани за жртвите што се решија да проговорат за злоупотребите што се случувале во групата „Јавна соба“. Поголем дел од тие што „напаѓаа“ се криеја зад лажни профили и псевдоними, особено на „Твитер“.

Импактот од протестите и актуализирањето на ова прашање може да се каже дека беше огромен и доведе до одредени промени во закони и постапувања на институции.

Јавната расправа се водеше и меѓу граѓаните и меѓу надлежните лица и институции. Огромен беше бројот на објави по социјалните мрежи, а потоа и дискусии за прашањето. Активисти и граѓански организации се групираа и излегоа со свои мислења, апели и барања. Јавни личности, професори, адвокати, активисти беа активни во дискусијата и апелите по ова прашање. Речиси сите медимуски куќи, интернет-портали известуваа за случувањата, иницијативите и за протестите. Акцијата имаше широка покриеност. Прашањето беше покриено и на централните вести. Бројни беа ТВ-дебатите и интервјуата со разни лица по овие прашања.

Апелите, барањата и притисоците од протестите издејствуваа реакција од МВР, со која групата „Јавна соба“ на „Телеграм“ беше затворена по два дена од реакциите во јавноста и на социјалните мрежи. Веста, лично министерот за внатрешни работи ја сопшти на социјалните мрежи. За кратко беа приведени и 4 лица, а министерот најави дека акцијата на МВР во соработка со Обвинителството треба да доведе до откривање на креаторот на групата и на сите членови. Имаше говори, обраќања и реакции на премиерот Зоран Заев, министерот за правда Бојан Маричиќ и на претседателот на државата, Стево Пендаровски.

Протестите доведоа до тоа во Владата да се изгласаат измените на Кривичниот законик со кои се зајакнува заштитата на жените. Министерот истакна дека преку имплементацијата на Истанбулската конвенција, законски се прецизира заштитата на жените и се внесуваат нови кривични дела што досега не постоеле, а со нив законски се штитат жените од вознемирување и напади. Вметнато е ново дело „демнење“, за кое се предвидуваат строги санкции за вознемирување и преку интернет, нешто што се случуваше сè почесто последните години.

Како резултат на притисокот од јавноста, по инстантното пронаоѓање на одговорните од групата „Јавна соба“ и нивното приведување, на по 4 години затвор беа осудени креаторот и администраторот на групата, поради производство и дистрибуција на детска порнографија. Сепак, случаите со групата „Јавна соба 2“ сè уште се во предистражна постапка поради несоработка на „Телеграм“ со МВР и Обвинителството. Цели три месеци социјалната мрежа „Телеграм“ не одговорила на барањето и не ги доставила реалните податоци за корисничките профили на креаторите, администраторите и членовите на групата „Јавна соба 2“. И покрај тоа што Обвинителството преку МВР испратило барање на 27 јануари годинава, не добило одговор за податоците што на обвинителите им се неопходни за да го утврдат идентитетот на тие што злоупотребија податоци, објавуваа фотографии од голи девојки, лични податоци, адреси, телефонски броеви, профили на социјалните мрежи.

Дигитални технологии и социјални медиуми

Од социјалните мрежи, за овој протест најмногу беа користени „Фејсбук“, „Инстаграм“ и „Твитер“. Но, беа користени и „Тикток“, „Вибер“ и „Ватсап“. Последните најмногу за организација на протестите. Широката јавна дискусија, објавите, пораките и апелите се одвиваа на „Фејсбук“, „Инстаграм“ и на „Твитер“. Групата на „Фејсбук“ беше користена за регрутирање истомисленици, за организација на протестот и за пренесување на пораките што беа споделени на протестот со физичко присуство. Мора да се напомене дека целата лавина реакции почнаа како резултат на видеообраќањето поставено на „Инстаграм“ на една од жртвите на групата „Јавна соба“, која се одлучила да проговори.

Мобилните телефони беа користени за комуникација, снимање видеопораки, пренесување атмосфера од протестот, како и за комуникација и координација. Исто така фотоапарати беа користени за креирање фотографии за да се пренесат атмосферата од протестот и пораките од транспарентите истакнати на протестот.

Беше изработена и видеокампања за подигање на свеста во врска со сексуалното вознемирување од страна на „Види вака“.

Online vs. Offline

Во овој случај онлајн и офлајн-протестите беа навистина слични и по динамиката, и по бројноста и по пораките. Секако, поголеми беа поддршката и бројноста на онлајн-протестите, поради предноста луѓето да дадат поддршка и да испратат пораки без разлика во кој дел од државата се наоѓаат. И двата протеста беа испреплетени и еднакво важни и заеднички придонесоа да се подигне јавната свест, да се изврши притисок врз институциите и да се направат промени. Без онлајн-дискусијата и проактивноста, ширењето на гласот, не ќе дојдеше до протест со физичко присуство и до широка медиумска покриеност на сите случувања поврзани со протестот поради кои се покрената протестот. Протестот со физичко присуство и герила-акциите исто така придонесоа пораките да стигнат до институциите и засегнатите лица, како и протестот да се пренесува низ регионот.

Почитување на приватноста на учесниците на протестите

На фејсбук-групата каде што се организираше протестот беше споделен пост со кој се предупредуваа организациите организатори на протестот да проверат да не се хакирани веб-страниците и контакт-мејловите. Беше истакнато дека постои опасност веб-страниците да се хакирани и имејл-адресите да се променети, на пример ако има „а“ латинично во адресата да биде заменето со „a“ кирилично, што е исто визуелно, но не е исто во ИКТ-сферата, и на тој начин да биде оневозможена комуникацијата со поддржувачите на настанот. Се повикуваат организациите доколку приметиле такво нешто, да пријават во МВР.

Вклученост на новинарите и медиумите

Новинарите активно ги следеа протестите и редовно и интензивно ги споделуваа сите настани и случувања поврзани со темата на протестот без никакви инциденти и попречувања. Активистите исто така активно беа вклучени во протестот, организацијата и делувањето и дадоа особен придонес за подигање на јавната свест и за креирање на притисокот за промени кај засегнатите институции.

Специфичности на протестот:

- ♦ Протестот и реакциите почнаа како резултат на видеообраќање објавено на „Инстаграм“ на една од жртвите на групата „Јавна соба“, која реши да прозбори;
- ♦ Лавина реакции и дискусија на платформите на социјалните медиуми, останатите медиуми и меѓу граѓаните;
- ♦ Мнозинството од вклучените во протестот (онлајн и офлајн) беа жени;
- ♦ Напади на социјалните мрежи кон жртвите на групата „Јавна соба“, главно од лажни или профили под псевдоними;
- ♦ Герила-акции за привлекување на вниманието на засегнатите институции да дејствуваат;
- ♦ Обраќање и апели од сите високи функционери - премиер, претседател, министер за внатрешни работи, министер за правда;

- ◆ Огромно влијание на протестот и успех со исполнување на дел од барањата на протестот. Како резултат на протестот беа направени измени на закони;
- ◆ Итни реакции на МВР и Јавното обвинителство, како резултат на протестот и притисокот на јавноста;
- ◆ Обвинувања за наводни хакерски напади на фејсбук-групите и имејл-адресите на организаторите (нема официјален доказ);
- ◆ „Телеграм“ не соработува со официјалните институции од С. Македонија - Јавниот обвинител не доби одговор на барањето за податоците што им се потребни на обвинителите за утврдување на идентитетот на тие што злоупотребиле податоци, објавиле фотографии од голи девојки, лични податоци, адреси, телефонски броеви и профили на социјалните мрежи.

Случај 3: „Здравјето пред профитот“- протест против изградба на висококатници на истакната локација во центарот на Скопје

Преглед на протестот

Протестот започна како одговор на јавното незадоволство од најавените планови за изградба на три огромни висококатници на истакната локација во центарот на Скопје. Реакциите на револт и незадоволство на широката јавност беа инстантни. Голем беше бројот на реакции и широка дискусија на социјалните мрежи. Со своивидувања, коментари излегоа многу јавни лица, архитекти и други стручни лица, како и претставници на политички партии. По кратко време беше покрената граѓанска иницијатива за собирање потписи - петиција, при што само за еден ден беа собрани 5.000 потписи. Петиција беше покрената на change.org, која беше потпишана од 11.260 лица. Во периодот од февруари до април, граѓанската иницијатива „Шанса за Центар“ организираше кампања на социјалните мрежи, каде што јавни личности и истакнати граѓани одговараа на прашања за просторот околу паркингот кај „Холидеј ин“, генерално за состојбата со урбанизмот во Скопје и за кревање на јавната свест за прашањата за урбанизам и животна средина во Скопје, вклучувајќи ја и ситуацијата со најавените градби кај „Холидеј ин“. Кампањата се изведуваше на „Фејсбук“, „Инстаграм“ и „Твитер“. Постовите беа споделени и на платформата „ЗДРАВЈЕТО ПРЕД ПРОФИТОТ“, која е создадена од група граѓани на Дебар Маало и Центар и има цел драстично да го унапреди квалитетот на живеење на граѓаните во Општина Центар.

На 1 декември 2021 на социјалната мрежа „Фејсбук“ беше отворена група и покрената иницијатива за одржување на протест насловен како „Протест!! Стоп за висококатници во центарот на Скопје“. Групата има 596 члена. Како кратори на групата се јавуваат граѓанските иницијативи „Зелен хуман град“ и „Шанса за Центар“.

Општи информации и карактеристики

КАКО?

Почетоците на протестот се со иницирањето на петицијата за собирање потписи и револтот што се искажуваше по социјалните мрежи. Што значи првите чекори беа спонтани реакции. Самиот протест со физичко присуство беше одржан месеци подоцна, по подолг период на дискусии и дебати на социјалните мрежи, на телевизија и низ медиумите, како и разни кампањи.

Од учесниците во овие протести беа користени следните хаштагови: #здравјепредпрофит #шансазацитар #ДаСиГоВратимеСкопје #СкопјеМораДаДише

КОЈ?

Како официјални организатори на протестите и целата иницијатива се јавуваат граѓанските иницијативи „Зелен хуман град“ и „Шанса за Центар“. „Зелен хуман град“ е здружена иницијатива на 22 организации и активистички групи од Скопје со двајца претставници во Советот на Град Скопје.

Учесници на овие протести беа, пред сè, граѓани на Општина Центар и градот Скопје. Сепак, поддршка на овие протести дадоа и многу граѓани од цела држава од различен пол и возраст. Учесници беа и јавни личности, професори, архитекти, експерти од фелата градежништво, граѓански организации, активисти итн. Поголем беше бројот на поддржувачи учесници на онлајн-протестите, отколку на тие што излегоа на протестот со физичко присуство.

КОГА И КАДЕ?

Дискусиите за прашањата што ги покрива протестот почнаа со кампањата во февруари 2021 година. Потоа настана поширока јавна дебата и рекации на социјалните мрежи по медиумите на почетокот на април. Петицијата за собирање потписи и јавниот повик до премиерот беа исто така во текот на месец април. Протестот со физичко присуство се случи на 6.12.2021 затоа што не беа послушани ни едно од барањата и апелите на граѓаните.

Согласно идејата, мотивот и искажаните пораки и апели на протестот, може да се каже дека овој протест имаше локален карактер. Протестот покри тема што е од значење за жителите на Општина Центар, но истовремено и на град Скопје. Сепак, ако ги земеме предвид учесниците, поддршка за протестот имаше од сите делови на С. Македонија.

Испратени пораки и мерење на влијанието

Пораките што се упатуваа од овие протести беа различни: „запирање на постапките и градежните активности поврзани со паркингот кај „Холидеј ин“ поради сомнежи за корупција и злоупотреба“; „произнесување и преземање мерки на ЈО по иницијативата на Државната комисија за корупција“; „суспензија за спроведување на ДУП, стоп на градежниот урбанизам“; „да се стави здравјето пред профитот; да се врати градот Скопје“; „Скопје да дише и да се заштити хуманото живеење во Скопје“; „чист воздух од бетон не бива“; „уште колку воздух ни остана“ итн. Пораките главно беа социјални. Изолирани случаи на политички префрлања на вина беа забележани, при што најголемите политички партии ја префрлаа вината едни на други. Говор на омраза, дезинформации и информации од сомнителни извори не беа забележани во текот на овие протести.

Пораките на протестите се пренесуваа на повеќе начини: преку постови на социјалните мрежи, кампањи, петиција, јавни повици до носители на функции и институции, преку дебати и дискусии на телевизиски емисии и на социјалните мрежи итн. Пораките се пренесуваа преку видеопораки и видеа од протестите со физичко присуство, присуство на телевизија, преку транспаренти, фотографии од самите протести и фотографии подготвени со пишани пораки и споделувани на мрежите (кампања). За протестот беа користени следниве хаштаг-ови: #здравјепредпрофит, #шансазацитар, #ДаСиГоВратимеСкопје, #СкопјеМораДаДише.

Пораките беа креирани и од организаторите, но и од самите учесници и поддржувачи. Пораките беа насочени кон следниве институции: Општина Центар, градоначалникот на општина Центар, Советот на Општина Центар, градоначалникот на град Скопје, Советот на

град Скопје, министерот за транспорт и врски, Владата на РСМ, Министерството за животна средина, Јавното обвинителство и Државната комисија за антикорупција.

Група граѓански организации, универзитетски професори и архитекти упатија јавен повик до премиерот Зоран Заев за поддршка на суспензијата од страна на Општина Центар на Деталниот урбанистички план СО8 (паркингот спроти „Холидеј ин“), како и други неусогласени ДУП со Генерален урбанистички план. Во барањето, Министерството за транспорт и врски и Градот Скопје, како и другите надлежни институции се повикуваат да се изјаснат и да се обврзат дека нема да издаваат согласности за ДУП што не се усогласени со ГУП. Во јавниот повик се посочуваат низа аргументи зошто е спорен ДУП на „Холидеј ин“. Зад јавниот повик застаанаа околу 40 граѓански организации, архитекти и универзитетски професори.

Граѓанската иницијатива „Шанса за Центар“ организираше кампања на социјалните мрежи, каде што јавни личности и истакнати граѓани одговараа на прашања за просторот околу паркингот кај „Холидеј ин“, за состојбата со урбанизмот во Скопје и подигањето на свеста за прашањата за урбанизмот и животната средина во Скопје. Кампањата беше многу успешна и доби огромна поддршка.

Може да се каже дека протестот имаше значителен импакт и издејствува лавина реакции, дискусии и дебати и ја актуализира темата за спорното градење висококатници кај „Холидеј ин“. Реакции и изјави за ова прашање како одговор на протестот дадоа повеќе институции и повеќе јавни и стручни лица - премиерот, министерот за транспорт и врски, градоначалникот на Центар, градоначалникот на Скопје, претставници на политички партии итн. Голем беше бројот на телевизиски дебати за ова прашање. Иницијативите од протестот и прашањата беа покриени од речиси сите телевизиски или пишани медиуми, интернет-портали со висока покриеност и актуелност. Дискусијата на социјалните мрежи беше исто така интензивна, со постови и реакции од многу лица.

Протестот, актуализирањето и рекациите на ова прашање успеаја да извршат одредено влијание врз институциите, да се ревидираат и прегледаат одредени одлуки и прашања, дури и да се стават во мирување одредени акции, но, сепак, не го спречија целосно планираното градење на високотниците на паркингот кај „Холидеј ин“.

Контрапротести

Граѓаните од малата населба каде што треба да се градат висококотниците - новомалци - излегоа на контрапротест на протестите „Зелен хуман град“ и „Шанса за центар за стопирање на изградбата на висококотници“. Група граѓани што живеат во просторот каде што треба да се гради комплексот „Гранд“ реагираа на барањата на организаторите на првичниот протест, сметајќи дека вршат притисок врз институциите како што се Основното јавно обвинителство, Општина Центар и Државната комисија за спречување на корупцијата. Новомалци јавно го поддржаа проектот и се спротивставија на иницијативите што бараа прекин на градежните активности.

Овие граѓани своите реакции и пораки главно ги даваа преку обраќања, соопштенија до медиумите, интервјуа и писма до медиумите. За групирање и заеднички настап се користеа телефони и „Вибер“ и MSN-групи. На социјалната мрежа „Фејсбук“ беа забележани одредени објави и обраќања и апели на жителите на Ново Маало. Немаше типичен говор на омраза, но беа упатени закани. Контрапротестите во никој случај немаа влијание врз протестите против изградбата на висококотници, во смисла на меѓусебно попречување.

Дигитални технологии и социјални медиуми

Од социјалните медиуми, за протестите беа користени, главно, „Фејсбук“, во помала мера „Твитер“, „Инстаграм“ и вибер-групи. Изразувањето мислења и регрутирањето истомисленици, главно, се одвиваа преку „Фејсбук“ и „Твитер“ заедницата. Организацијата и планирањето активности се вршеа преку MSN, вибер-групи и мејл- комуникации. Мобилните телефони беа користени за комуникација, снимање видео пораки, пренесување на протестот и за комуникација и координација. Фејсбук-групите и другите социјални медиуми беа користени за собирање предлози, поддршка и промоција на протестите.

Online vs. offline

Поголема поддршка и дискусија беа забележани во текот на онлајн-протестите, каде што учествуваа повеќе луѓе, во споредба со протестот со физичко присуство, каде што присуствува само мал број граѓани. Пораките и апелите беа исти и на онлајн и на офлајн-протестите. Може да се заклучи дека целиот притисок и обид за влијание беше даден преку онлајн-протестите. Протестот со физичко присуство беше само последен чекор и алатка за влијание и изразување незадоволство и апел што беше искористен.

Специфичности на протестот:

- ◆ Протестот започна од граѓанската иницијатива за собирање потписи - петиција против изградбата на трите облакодери;
- ◆ Интернет-протестот беше поактивен и поуспешен;
- ◆ Имаше локален карактер - жители на Општина Центар во Скопје, но доби поддршка и од граѓаните на Скопје и воопшто од С. Македонија;
- ◆ Успешна онлајн-кампања преку социјалните мрежи за подигање на свеста чиј дел беа јавни личности;
- ◆ Огромна вклученост на стручната јавност и на граѓанските организации во организацијата на протестите, нејзините барања, но и во акциите и во процесот на подигање на свеста;
- ◆ Како одговор на овој протест беше организиран контрапротест;
- ◆ Предизвика огромна јавна дискусија на национално ниво за слични проблеми со урбанистичките планови и градежната експанзија.

Случај 4: „Стоп за одземање на слободата“- протест против предложените мерки за заштита од ковид-19

Преглед на протестот

Протестот „Стоп за одземање на слободата“ е резултат на воведените владини мерки за спречување на корона-вирусот, кои властите ги воведоа поради зголемување на бројот на заразени со овој вирус. Протестот беше инициран на социјалните мрежи со најава на протест со физичко присуство, кој беше одржан подоцна. Протестот почна како одговор на најавите

за стапување во сила на нов закон, со кој од 16 август 2021 се вовеле задолжителна потврда за извршена имунизација, најмалку прва доза, со задолжителна редарска служба заради контрола на приложување доказ за вакцинација при влез во секаков вид објект. Истото со важност за угостителските објекти каде што има повеќе од 30 присутни лица, за каков било настан (прослава, концерт, семинар, обука, работилница, конференција, културни или спортски настани). Организаторите упатија порака дека со овој закон им се скратени основни човекови права и немаат слобода на избор.

Иницијативата за почнување протести почна на 7 август 2021 година, кога беше креиран и настан на мрежата „Фејсбук“ насловен „*Не сум овца да се иживуваш над мене*“, а ден подоцна и настан „*СТОП за одземање на слободата*“, каде што се повикуваат граѓаните да го изразат своето незадоволство против најавеното воведување антиковид-мерки со повик за излегување на протест со физичко присуство на ден 15.8.2021 година, а потоа и на 19.8.2021. Креаторите на овие две групи на „Фејсбук“ се усогласуваат и спојуваат подоцна. Организаторите на овие две групи имаат фејсбук-профили, со тоа што двајцата се пишани со псевдоними, без целосно име и презиме. Едната група има бројка од 2.900 луѓе, а другата – 6.600 члена. На протестите со физичко присуство учествуваа околу 5.000 луѓе (поединечно на секој).

Општи информации и карактеристики

КАКО?

Протестот се случи спонтано, со отворање групи на „Фејсбук“ и повикување за протест со физичко присуство, поттикнато од дискусиите и револтот по социјалните мрежи и во живо, што се појави кај група граѓани поради најавените антиковид-мерки. Отворени беа три групи со ист мотив, подоцна организаторите на групите делуваа заеднички.

КОЈ?

Согласно постовите и групите на „Фејсбук“, пријавени се тројца организатори, двајца мажи и една жена. Мажите се под псевдоними и не може да се најдат по целосно име и презиме со профил на „Фејсбук“, додека жената е со име и презиме и профил на „Фејсбук“. Сепак, во протестите со физичко присуство идентитетот на организаторите бил познат и тие се среќавале и комуницирале со другите протестанти. Во новинарските постови се споменува и целосното име и презиме на еден од организаторите мажи. Дел од протестите беа граѓани на различна возраст, полиетничка припадност, истомисленици, кои го изразуваа револтот против антиковид-мерките на Владата и скратувањето на нивните права. Од фејсбук-групите може да се увиди дека граѓаните што го изразуваа својот револт потекнуваат од различни градови низ Македонија.

КАДЕ И КОГА?

Географскиот опсег на протестот е национален и во границите на С.Македонија. Конкретната проблематика е национална, иако протести за владините антиковид-мерки се организираа во многу држави во светот. Протестот или иницијативата за протест почна на 7.8.2021 на социјалните мрежи преку фејсбук-групи и траеше до 19.8.2021, кога беше одржан и последниот протест со физичко присуство. Подготовките беа почнати на 7.8.2021 година преку социјалните мрежи. Првиот протест со физичко присуство се случи на 15.8.2021, а вториот на 19.8.2021.

Испратени пораки и мерење на влијанието

Меѓу пораките што се испратија од протестите беа: „*Моејто тело е мој избор*“, „*Спој за уприсилна вакцинација*“, „*Слобода на избор*“, „*Не за вакцинација*“, „*Сакаме слобода*“, „*Не сакаме*

да сме робови“, како одговор на рестриктивните мерки што требаше да стапат во сила од 16.8.2021 година, а со кои се предвидувааше ограничување на влезот во угостителските објекти, затворени објекти и настани во затворен простор за невакцинираните. Граѓаните сметаа дека со рестриктивните мерки им се загрозува правото на живот, слободата на движење, правото на приватност и правото на избор.

Пораките, главно, беа социјални, но можеа да се забележат и политички пораки. Во постовите на фејсбук-групите за протестите се забележуваат значителен број на коментари што содржат говор на омраза и навреди. Исто така, забележани се извесни постови со дезинформации или информации од сомнителни извори. Говорот на омраза беше присутен и на еден од протестите со физичко присуство, што предизвика негодување кај поголемиот број учесници на протестот, при што на самиот протест настанаа расправи и конфликти. Некои од говорниците беа исвикани и осудени дека истакнуваат ставови што не се ставови на луѓето што излегоа да протестираат за својата слобода. Луѓето што на протестите изразија говор на омраза како говорници се познати во јавноста како антиваксери.

Пораките од протестите се пренесуваа на различни начини: преку текст - постови на социјални мрежи, преку видеопораки и видеа од протестите со физичко присуство, преку транспаренти, фотографии од самите протести и фотографии подготвени со пишани пораки и споделувани на мрежите. За протестот беа користени хаштаг-овите #МоеТелоМојИзбор и #fightthepower, но во многу мал број. Пораките беа креирани и од организаторите, но и од самите учесници. Забележан е наплив на постови со навредлива содржина од неколкумина поединци на фејсбук-групите и постови што содржат говор на омраза и што се повторуваат. Ова може да се протолкува како обид да се уништи кредибилитетот на протестот, да се предизвикаат поделби меѓу учесниците и да се намали одзвигот. И на фејсбук-страницата на која се повикува на протестот забележани се реакции на луѓе и посочувања дека одредени ставови создаваат омраза, поделба и го делегитимираат протестот. На страницата забележани беа и обвинувања за потплаќања и за политизирање на протестот од страна на власта и опозицијата.

Протестите беа насочени кон Владата и владините функционери, но и кон граѓаните на РСМ што го делеа револтот од воведувањето на рестриктивните антиковид-мерки. На протестите беа повикувани премиерот, министерот за здравство, претседателот на комисијата за заразни болести, и министерот за економија.

Во однос на импактот, протестот не успеа да ги издејствува саканите промени и да го спречи настапувањето на антиковид-мерките. Протестот можеби успеа да ја покрене дискусијата за антиковид-мерките и нивната легитимност и влијание меѓу граѓаните, а реакции беа добиени и од политичките партии и од надлежните институции, т.е. функционери, како министерот за здравство, претседателот на Комисијата за заразни болести, Владата, министерот за економија, па и одредени јавни личности. Во однос на медиумската покриеност на протестот, може да се каже дека беше мала и само неколку ТВ-куќи и веб-портали известуваа за протестот. Повеќето од нив се однесуваа на негативниот контекст - т.е. говорот на омраза и навредите што се случија на протестот со физичко присуство. Засилена беше дискусијата на темата на социјалните мрежи, но и конфронтирањето меѓу граѓаните.

Дигитални технологии и социјални медиуми

За протестите беа користени следните социјални медиуми - главно „Фејсбук“, во помала мера „Твитер“ и вибер-група. Организирањето, давањето мислења и предлози, главно, се случуваа на фејсбук-групите. Користени беа и мобилни телефони за постирање видеа од протестот, за емитување видеа во живо од протестот, како и за комуникација и координација. Двете главни алатки за промоција на протестот, всушност, беа „Фејсбук“ и мобилните телефони.

Дигиталната технологија и платформи помогнаа протестот да се промовира и да добие поголема група следбеници што го изразуваа својот револт преку фејсбук-групите. Предноста е што пораките и иницијативата допреа до граѓани од целата територија на РСМ и што можност да дадат своја поддршка имаа и граѓани што не можеа да бидат присутни на физичкиот протест. Фејсбук-групите во овој случај помогнаа за поголема координација, споделување мислења, заедничко донесување одлуки преку гласања битни за одржувањето и текот на протестот, како и планирање пораки, заедничко дејствување, распоред и сл.

Она што беше увидено како предизвик од користењето на платформите се обидите за негативни коментари во групите, лажни вести и обидите за дискредитирање на протестот. Од истото се увиде потребата од поголема ангажираност на организаторите да ги следат ваквите случаи и да се справат и да ги елиминираат или ублажат последиците од ваквите обиди.

Угледот на протестот беше нарушен и опадна бројката на луѓе што даваа поддршка и сакаа да излезат на протест со физичко присуство по првиот протест и инцидентите со говорот на омраза и навредите - извикувањето „убијци, убијци“ за докторите. Вестите за овие настани на протестот беа делумно пренесувани, со акцент само на овие инциденти, со што имаше многу дезинформации што го нарушија угледот на протестот.

Online vs. offline

Бројката на луѓе секако беше поголема на фејсбук-групите отколку на физичките протести, но со солидна излезеност и на првиот протест со физичко присуство. Поголемата бројка е резултат на тоа што во онлајн-иницијативата се вклучија луѓе од целата држава, луѓе што не беа во можност да бидат на протестот со физичко присуство. Пораките беа речиси исти, меѓутоа на протестот со физичко присуство беа забележани повеќе случаи на говор на омраза од поединци. Обиди за нарушување на угледот се случуваа и на протестот во живо и на фејсбук-групите, со тоа што на фејсбук-групите тоа можеше повеќе да се контролира.

Вклученост на медиумите и новинарите

Новинарите не беа спречени да го набљудуваат протестот и да репортираат, но добија вулгарни пораки, груби навреди и закани од страна на некои од учесниците.

Говор на омраза насочен кон лекарите и новинарите беше детектиран и на протестите со физичко присуство, но и на фејсбук групите. Реакции за ваквиот говор беа дадени од лекарската комора, која предупреди дека говорот на омраза е кривично дело за кое во Кривичниот законик се предвидени и затворски казни и потенцира дека доколку активностите продолжат, ќе бидат поднесени соодветни пријави до надлежните институции. Реакцијата на Комората следуваеше откако група граѓани на протестот истапија со разни навредувачки транспаренти и скандирања: „*Тие не се доктори, тие се убијци! Убијци, убијци!*“.

Со реакција излезе и Здружението на новинари на Македонија и побара од Министерството за внатрешни работи гарантирање на безбедноста на новинарите, фоторепортерите и снимателите присутни на протестите што се одржуваа против новите антиковид-мерки. Ова следуваеше откако на протестот поттикнат од новите мерки за превенција од страна на група граѓани беа упатени вулгарни пораки и груби навреди кон новинарите, а на тој начин индиректно ја загрозија безбедноста на новинарите и снимателите што беа присутни да го проследат настанот. Анонимните говорници на овој протест не само што самите преку својот говор ја загрозија безбедноста на

медиумските работници, туку дополнително ја поттикнаа и присутната толпа да учествува во омаловажувањето на новинарите.

Здружението посочи дека новинарите што се службено присутни на јавни протести со цел да ги проследат информациите се на работна задача во интерес на јавноста и правото на информирање. Нарушувањето на нивната безбедност на јавни настани го скратува и правото на граѓаните да бидат информирани.

Специфичности на протестот

- ◆ Започна со споделување размислувања поради незадоволство од владините мерки и ограничувањата поради ковид ситуацијата од страна на Владата, преку објави од малку луѓе на „Фејсбук“ - продолжи со создавање на фејсбук-група и повикување на протести на неколку од тие луѓе и заврши како граѓански протест со физичко присуство. Специфично е дека протестот успеа да ја задржи строгата неполитичка перспектива, да ја задржи граѓанската, аматерската, спонтаната компонента, иако имаше обиди за политизирање на протестите;
- ◆ Забележани се говор на омраза, закани и навреди кон лекарите и новинарите;
- ◆ Забележани се провокации од ботови на платформите на социјалните мрежи со обиди да се уништи кредибилитетот на протестот и да се сподели говор на омраза;
- ◆ Пријавени провокатори за време на офлајн-протестот, кои го нарушиле угледот на протестот со ширење говор на омраза;
- ◆ Групата на „Фејсбук“ беше искористена за демократски процес на одлучување преку гласање на членовите на групата за важните одлуки во врска со протестот и неговата манифестација.

Заклучок и препораки за политики

i. Заклучоци

Од почетокот на втората деценија на 21 век, земјата се приклучи кон глобалниот тренд и доживеа значителен пораст на користењето на интернетот, социјалните медиуми и на апликациите за пораки како средства за подигнување на свеста за одредени прашања од јавен интерес, како алатки за мобилизирање поддржувачи и како форум за дебата за горливи општествени теми. Во изминатата деценија речиси немаше собир/протест без, барем во некој степен, користење на новите технологии и социјалните медиуми. Бидејќи станува збор за релативно нова појава, директно поврзана со остварувањето на едно од основните човекови права, правото на мирен собир, од исклучителна важност е овие собири (ДПЈС) внимателно да се следат. Наодите од ова истражување покажаа дека мониторингот овозможува рано идентификување на потенцијалните ризици и предизвици (во законот и политиките) при остварувањето на правото на мирен собир.

Следењето на ДПЈС во С. Македонија има специфични предизвици, особено во процесот на собирање податоци. Со цел да се утврди во колку случаи полицијата побарала отстранување на содржината или на одредени профили на социјалните мрежи побаравме податоци од Министерството за внатрешни работи (полицијата) во форма на барање за слободен пристап до информации. За жал, наместо да ни ги даде податоците, Министерството нè упати таквите податоци да ги бараме од платформите на социјалните медиуми.

Сличен предизвик е и недостатокот на транспарентност и одговорност од големите технолошки компании (на пример, во обезбедувањето податоци за барањата за отстранување). Податоците што се обезбедени и јавно достапни од страна на технолошките компании што управуваат со платформите на социјалните медиуми се нецелосни и ограничени. Технолошките компании треба да објавуваат категоризирани податоци за барањата издадени од страна на агенциите за спроведување на законот во зависност од видот на барањето, правната основа (приватност, говор на омраза, закани итн.), како и информации дали тие барања се поврзани со конкретни граѓански иницијативи.

ДПЈС како специфична форма на собири не се препознаваат како такви во законодавството, со што се создава ризик од рестриктивно толкување на општите правила за собирањето, приватноста и заштитата на податоците. Важат општите правила за приватност, заштита на податоци, собирање докази. Овој недостаток на специфична заштита на ДПЈС во општата правна рамка може да доведе до непропорционален пристап и злоупотреба на докази од страна на институциите. Направено е одредено подобрување во инкриминирањето на одредени активности во дигиталниот свет (Кривичниот законик), процедуралните закони за регулирање на кривичната постапка и овластувањата и надлежноста на полицијата сè уште се озаконети во општа смисла, но притоа не се земаат предвид спецификите на дигиталниот свет. На пример, начинот на регулирање на собирањето податоци, собирањето докази, со многу ограничени исклучоци, не вклучува специфични процедурални заштитни гаранции што ќе осигурат дека правата на граѓаните во дигиталниот свет нема да бидат прекршени.

Наодите од мониторингот покажуваат дека нема пријавено или утврдено владино мешање во реализацијата на ДПЈС, кои се предмет на овој извештај. Нема јавно достапни реакции од организаторите или учесниците на ДПЈС дека имало обиди за спречување на ДПЈС, попречување на комуникацијата или блокирање на пристапот до интернет. Овие заклучоци треба внимателно да се толкуваат, бидејќи владиното мешање е потенцијално можно и притоа организаторите на ДПЈС да не бидат свесни за тоа.

ДПЈС во С. Македонија се претежно дигитално овозможени. Тие се одвиваат во физички простори, но се олеснети со дигитални технологии. Разговорите на социјалните мрежи поттикнуваат иницијатива за поширок јавен протест за конкретни прашања. Протестите започнуваат онлајн, но најчесто се пренесуваат на улиците и плоштадите. За организирање и промовирање протест најчесто се користат платформите на социјалните медиуми и апликациите за пораки.

Влијанието врз јавната мобилизација на ДПЈС е значително. Употребата на социјалните медиуми ја поттикнува јавноста и предизвикува брза реакција. Иако корисна за ширење информации и информирање на јавноста, оваа карактеристика лесно може да се злоупотребува и изманипулира од политички партии, тролови или други поединци или групи.

Влијанието на ДПЈС врз политиката и донесувањето одлуки е сè уште ограничено. ДПЈС се ранливи на брзи промени во контекстот (на пример, нов скандал, несреќен случај, кризи итн.), што може да резултира со значително намалување на јавниот фокус и внимание на одредена тема. ДПЈС добиваат сила, но за поголемо влијание сè уште се комбинираат со конвенционален протест.

Постои силна идеолошка поделба помеѓу различните видови ДПЈС што се случиле во С. Македонија. Од едната страна се ДПЈС поврзани со правата на жените, правата на ЛГБТ-популацијата и заштитата на животната средина, додека на другата страна се ДПЈС поврзани со патриотските и националистичките чувства, ДПЈС против естаблишментот и ЕУ. Постојат разлики во тоа како овие два вида се организираат онлајн. За првиот тип на ДПЈС организаторите обично се јавни, за вториот тип се многу често скриени зад прекари или псевдоними. Организаторите и учесниците во првата група се жртви на говор на омраза и закани, додека тоа не е случај со втората група. Оваа поделба, исто така, има влијание врз мониторингот. Закажувањето интервјуа и комуницирањето е многу полесно со првата група, што не е случај со втората група.

ii. Препораки за полицијата

1. Министерството за внатрешни работи и други агенции за спроведување на законот со овластување да бараат информации и да блокираат содржини од платформите на социјалните медиуми и ИТ-компаниите треба да гарантираат дека тоа се прави на транспарентен начин преку обезбедување статистички информации за таквото барање, без притоа да се загрози доверливоста на предистражните процедури и личните податоци.
2. Јавното обвинителство треба да преземе активни мерки со цел да ги истражи и гони сите потенцијални наводи за кршење на правата на протестирање во дигиталниот свет, како и да спроведе надзор над дејствата што ги презема полицијата и другите агенции по нејзино барање.
3. Правото на протест важи еднакво онлајн и офлајн. Правото на слобода на собирање и здружување е запишано во членот 11 од ЕПЧП. Судската пракса утврдена од страна на Европскиот суд за човекови права во врска со заштитата на политичкиот говор треба да биде водечки принцип во одредувањето на политиките во областа на правата на интернет.
4. Признавањето на правото на мирни собири им наметнува соодветна обврска на државните органи да го почитуваат и обезбедуваат неговото остварување без каква било дискриминација. Ова бара државите да дозволат ваквите собири да се одвиваат без неоправдано мешање и да го олеснат остварувањето на правото и да ги заштитат учесниците.
5. Законодавството за комуникации и за следење комуникации мора да обезбеди ефикасни механизми за заштита од злоупотреба на технологијата за набљудување со која може да се прекршат правото на приватност и другите права на учесниците и на случајните набљудувачи и да има застрашувачки ефект.
6. Земјата треба да се воздржи од блокирање или попречување на интернет-врска при мирни протести. Истото важи и за гео-таргетирано и технолошки специфично мешање во поврзувањето на мрежата или пристап до содржина. Земјата треба да осигури дека активностите на давателите на интернет-услуги не ги ограничуваат собирањето или приватноста на учесниците во собирањето.
7. Земјата треба да осигури дека граѓанските иницијативи може да се спроведуваат со користење информатички алатки. Ова би можело да се направи со измена на Законот за референдум и други форми на директна демократија и воведување онлајн-систем за е-демократија и е-учество.

